

Araştırma Makalesi:

YENİ BİR DÖNEMİN BAŞLANGICI: AVRUPA YEŞİL MUTABAKATI VE TÜRK ÇEVRE HUKUKU VE POLİTİKALARINA ETKİLERİ

Kamile TÜRKÖĞLU ÜSTÜN¹

Özet

İklim değişikliğiyle mücadelede küresel çapta bir öncü olmayı planlayan Avrupa Birliği (AB), 11 Aralık 2019 tarihinde Avrupa Yeşil Mutabakatını yayınlayarak iklimin ve çevrenin korunmasını odak alan yeni bir büyüme modeline geçmiştir. Yeşil Düzen olarak da adlandırılan bu yeni dönemde AB, 2050 yılında Birliğin karbon salınımının sıfıra indirilmesini ve yatırım fonlarının da desteğiyle yeni bir ekonomik kalkınma stratejisi izlemeyi hedeflemektedir. Avrupa Yeşil Mutabakatı kapsamında, AB'nin ulaştırma, gıda, tarım, sanayi, altyapı başta olmak üzere bütün politikaların iklimin ve çevrenin korunması ekseninde şekillendirilmesi gerekmektedir. AB bu hedefleri bağlayıcı hale getiren Avrupa İklim Kanunu'nu çıkarmış ve ilgili yasal düzenlemeleri yapmak üzere harekete geçmiştir. AB'nin yeni büyüme stratejisi, AB ile Gümrük Birliği ortaklığı olan ve aynı zamanda AB'ye aday ülke statüsünde bulunan Türkiye'yi de yakından etkileyecektir. Nitekim Türkiye'nin bir iklim kanunu taslağı üzerinde çalıştığını duyurması, Paris Antlaşmasını onaylaması, Avrupa Yeşil Mutabakatı Eylem Planı'nın hazırlanması, karbon piyasalarına ilişkin hazırlıkların artması ve Çevre ve Şehircilik Bakanlığının adının Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı olarak değiştirilmesi yeni yeşil düzenin Türkiye'deki bazı yansımaları olarak yorumlanabilir. Bu bağlamda, çalışmada Avrupa Yeşil Mutabakatı ve Avrupa İklim Kanunu içerikleri ve hukuki nitelikleri açısından incelenecek ve bu belgelerin Türk çevre hukuku ve politikalarına olan etkileri değerlendirilecektir.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, İdare Hukuku Anabilim Dalı, kamile.turkoglu@hbv.edu.tr, ORCID No: <https://orcid.org/0000-0002-2933-582X>

Makale gönderim tarihi: 31 Ağustos 2021

Makale kabul tarihi: 25 Ekim 2021

Anahtar sözcükler: Çevre hukuku, iklim değişikliği, iklim kanunu, yeşil mutabakat, yeşil düzen.

THE BEGINNING OF A NEW ERA: EUROPEAN GREEN DEAL AND ITS EFFECTS ON TURKISH ENVIRONMENTAL LAW AND POLICIES

Abstract

Planning to be a global pioneer in combatting climate change, the European Union (EU) published the European Green Deal on 11 December 2019 and switched to a new growth model that focuses on protecting the climate and the environment. In this new period, the EU aims to reduce the carbon emissions of the Union to zero by 2050 and to follow a new economic development strategy with the support of investment funds. Within the scope of the European Green Deal, all policies of the EU, especially transportation, food, agriculture, industry, and infrastructure, should be shaped around the protection of the climate and the environment. The EU has enacted the European Climate Law, which makes these targets binding, and a package of legislative proposals has been published. The new growth strategy of the EU will closely affect Turkey, which is a partner of the EU in the Customs Union and has the status of candidate country to the EU. Thus, the preparation of draft climate law, approval of the Paris Agreement, publishing the European Green Deal Action Plan, the increase in preparations for carbon markets and the change of the name of the Ministry of Environment and Urbanization to the Ministry of Environment, Urbanization and Climate Change are some recent effects of the European Green deal to Turkey. In the study, the European Green Deal and the European Climate Law will be examined in terms of their content and legal characteristics, and their effects on Turkish environmental law and policies will be discussed.

Keywords: environmental law, climate change, climate laws, net zero carbon emission, green deal

Giriş

Gün geçtikçe daha fazla orman yangını, sel, kasırga, kuraklık gibi doğal afetlerle karşılaştığımız yetmezmiş gibi 2020 yılında ortaya çıkan ve bütün dünyaya yayılan COVID 19 virüsü sadece sağlık açısından değil; ekonomik ve toplumsal açıdan da küresel çapta önemli bir krize yol açmıştır. Uzmanlar önümüzdeki yıllarda daha başka virüslerle karşılaşabileceğimiz, daha da ötesi iklim değişikliğine bağlı olarak daha fazla doğal afetin kapıda olduğu uyarılarını yapmaktadırlar (Hook, 2020; Kütükçü vd., 2021). Türkiye’de son yıllarda yaşanan yüksek sıcaklık ve kuraklık ile orman yangınlarını da önümüzdeki dönemlerde yaşanabileceklerin sinyalleri olarak okumak mümkündür (Türkeş, 2019: 28 vd.).

İnsan faaliyetlerinin neden olduğu antropojenik emisyonlar, atmosferdeki sera gazı konsantrasyonunu arttırmakta, artan sera gazı miktarı yer kürenin ısısını yükseltmekte ve bu sıcaklık artışı da iklim değişikliğine yol açmaktadır. Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli’nin (The Intergovernmental Panel on Climate Change - IPCC) raporuna göre, iklim değişikliğinin sonuçlarını kontrol altına almak ve aşırı hava olaylarını önlemek için küresel ısınmanın en azından 1,5°C kalması gereklidir. Bilim adamları mevcut politikalarla devam edildiği takdirde yerküre ısısının 2050 yılına kadar 3°C daha yükseleceğini tahmin etmektedir (IPCC, 2018).

Sera gazı emisyonları içinde %70’lik bir oranla en yüksek paya sahip olan karbondioksit, azaltılması gereken başlıca gazdır. Ancak enerji üretimi ve sanayi sektörleri başta olmak üzere dünyadaki büyük ekonomiler karbondioksit salınımına bağlı bir gelişim sergilemektedir. İklim değişikliğine yol açan gazların üretilmesinin azaltılması veya önlenmesi; hükümetlerin daha az karbon salınımına dayanan bir ekonomik ve toplumsal sisteme geçişi sağlamalarını gerektirmektedir. Ancak bu geçiş kapsamında alınacak önlemler her ne kadar küresel bir krizin önüne geçmek amacıyla yönelse de aynı zamanda kişilerin temel hak ve özgürlüklerine doğrudan müdahale oluşturacağından, hukuki araçların doğru bir şekilde seçilmesine ve bilimsel verilerle desteklenmesine ihtiyaç vardır (Gross, 2020: 337). Nitekim konunun kendine özgü niteliği, iklim değişikliğine yol açan sebeplerin hukuki düzenlemeler yoluyla ortadan kaldırılmasına yönelik çevre hukukundan bağımsız bir iklim hukukunun ortaya çıkmasını sağlamıştır. İklim hukukunun iki önemli stratejisi vardır: Bunlar sera gazı emisyonlarının azaltılması ve iklim değişikliği sonuçlarına uyum sağlanmasıdır (Winfried ve Smeddinck, 2013: 311).

Daha az karbon salınımına dayanan ekonomik ve toplumsal sisteme geçişte hukuk politikalarını belirlemek konusunda hükümetlere önemli rol düşmekle birlikte, iklim değişikliğinin küresel bir problem olması karşısında ulusal hukuk düzenlerinde alınan önlemler yeterli olmamaktadır. Uluslararası hukuk hedeflerinin ulusal hukukta alınan önlemlerle hayata geçirilmesi, bu iki hukuk sisteminin birbirine entegre olması gerekmektedir.

İklim değişikliğine yol açan sera gazı emisyonlarının üretiminde en fazla payı olan Amerika Birleşik Devletleri, Çin ve Kanada gibi ülkeler iklim değişikliği konusunda sınırlı adımlar atmayı tercih ederken, bazı ülkeler bu konuda ciddi önlemler alarak sorumluluklarını nispeten daha fazla yerine getirmiştir². Avrupa Kıtasında 27 ülkeden oluşan ekonomik ve siyasi bir örgütlenme olan Avrupa Birliği, (AB) her geçen yıl artan bir şekilde iklimin ve çevrenin korunmasına ilişkin politikalarını geliştirmekte ve üye ülkelerin daha sıkı önlemler almasını sağlamakta ve küresel iklim politikalarında öncü bir rol üstlenmektedir (Talu, 2019: 26; Güneş, 389: 2015).

Bu çalışmada, AB'nin mevcut iklim değişikliği politikalarını şekillendirmede önemli bir rol oynayacağı kabul edilen Avrupa Yeşil Mutabakatı ile bu belge gereği hazırlanan Avrupa İklim Kanunu'nu hukuki nitelikleri ve içerikleri açısından incelenerek; Avrupa Yeşil Mutabakatı ile öngörülen yeşil dönüşümün Türkiye'de çevre hukukuna ve politikalarına etkisi tartışılacaktır. Avrupa Yeşil Mutabakatı AB'nin 2050 yılına kadar karbon salınımını sınırlamasını ve buna uygun olarak sanayi, enerji, ulaşım, tarım gibi bütün sektörlerin faaliyetlerinin yeniden düzenlenmesini gerektirmektedir. AB hukukunda bir Tüzük olarak düzenlenen Avrupa İklim Kanunu ise, esnek bir hukuk belgesi olan Mutabakatı, bağlayıcı hukuk normlarına dönüştürmektedir. Avrupa Yeşil Mutabakatı'nda öngörülen başta sınırda karbon düzenleme mekanizması olmak üzere, yeşil etiketleme, kömür enerjisinden tamamen çıkılması gibi önlemler, AB ile geniş ticari ilişkileri olan

² Climate Change Performance Index (CCPI) 2021 raporuna göre iklim değişikliği konusunda yüksek performans gösteren ülkeler İsviçre, Birleşik Krallık, Danimarka, Moroko, Norveç, Şile, Hindistan, Finlandiya, Malta, Latviya, İsviçre, Litvanya, AB (28 üye ülke) ve Portekiz'dir. Listeye göre çok düşük performans gösteren ülkelerin başında ABD gelirken bu sıralamada Sudi Arabistan, İran, Kanada, Çin, Kore, Rusya Federasyonu, Macaristan, Polonya ve Çek Cumhuriyeti de bulunmaktadır (CCPI, 2021).

Türkiye'nin Paris Antlaşması'nın yürürlüğe konulmasından, karbon piyasalarının oluşturulmasına kadar çevre hukuku ve politikalarına ilişkin birçok önemli adımın nispeten kısa bir sürede atılmasını sağlamıştır. Ancak ülkemizde yaşanan bu gelişmelerin odağında çevrenin ve iklimin korunmasından ziyade ekonomik büyümenin devamına ilişkin hassasiyetler bulunmaktadır.

1. AB YEŞİL MUTABAKATI

11 Aralık 2019 tarihinde Avrupa Komisyonu tarafından Türkçeye “*Avrupa Yeşil Düzen Belgesi*” veya “*Avrupa Yeşil Mutabakatı*” olarak çevrilen orijinal adıyla “*European Green Deal*” belgesi yayımlanmıştır³. Avrupa Yeşil Mutabakatı (AYM)⁴ Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan ve AB'nin 2050 yılına kadar sıfır karbon salınımı hedefine ulaşmasına yönelik bir dizi stratejiler ve kanun teklifleri içeren AB'nin iklim gündemine ilişkin bir yol haritası ve aynı zamanda AB'nin yeni ekonomik büyüme stratejisidir (Siddi, 2020: 4; Becker, 2020, 441). Bu planla AB, yeşil düzen adı verilen yeni bir düzene geçerek karbon salınımını azaltacak ve bu dönüşümü aynı zamanda iş ve büyüme fırsatına çevirecektir. AB, bu şekilde, dögüsel ekonomi, temiz teknolojiler ve karbondan arındırılmış enerji-yoğun sektörler alanında dünya lideri olmayı hedeflemektedir. Doğal ekosistemlerin korunması ve eski haline getirilmesi, insan sağlığının çevresel etkilerden korunması ve kaynakların sürdürülebilir kullanımı; bu kapsamda yenilenebilir enerji, enerji verimliliği, enerji sistemleri ağı, dögüsel ekonomi ve sürdürülebilir binalar belgenin önemli birleşenlerindedir. Ayrıca yeşil düzene geçiş sürecinde ortaya çıkabilecek sosyal ve ekonomik sorunlar için dönüşümden etkilenecek sektörler ve kişilere mali destek sağlamak üzere Adil Geçiş Mekanizması oluşturulmuştur.

AYM aynı zamanda BM'nin 2030 Ajandası ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin tamamlayıcı bir parçasıdır. Bu kapsamda, AYM ile 2015 yılından itibaren uluslararası alanda iklim koruma hedeflerinin en

³ Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, The European Green Deal, COM(2019) 640 final. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52019DC0640&qid=1638178317287>

⁴ Çalışmanın devamında AYM yerine “Belge” kelimesi de kullanılmıştır.

önemli kaynağı olan Paris Antlaşması'nın küresel sıcaklık artışının sanayileşme öncesi döneme göre 2° C altında; ilave olarak ise bu artışın 1,5° C'nin altında tutulmasına yönelik küresel çabalarına önemli bir katkı sunmaktadır. Zira AB, iklim değişikliğinin kontrol altına alınmasına yönelik Kyoto Protokolü'nün uygulanması için gösterdiği yoğun çabayı Paris Antlaşması için de göstermiş; bu Antlaşmanın uygulanmasını sağlamayı bir misyon haline getirmiştir (Talu, 2019: 26-27). AYM'nin öngördüğü hukuki düzen ve araçlar, üye ülkelerin 1,5 derece hedefine ulaşabilmek için alması gereken önlemleri açık ve bağlayıcı bir şekilde ortaya koymaktadır. Ancak belirtmek gerekir ki AYM'den önce de AB, iklim değişikliğinin önlenmesi ve yeşil ekonomiye geçiş, enerji verimliliği, yenilenebilir enerji, karbon ticareti gibi konularda çeşitli yasal düzenlemeler çıkarmış ve eylem planları hazırlamış; iklim değişikliğiyle mücadeledeki kararlılığını göstermiştir.

AYM, AB'nin şimdiye kadarki yeşil dönüşüm politikalarını bir adım daha ileri götürmektedir. AYM, AB politikalarında ve hukuk düzeninde önemli değişiklikleri beraberinde getirmektedir. Şimdiye kadar Birlik politikalarının temel çıkış noktası ekonomik büyümeyi iken Birlik, bu belge ile ekonomik büyümenin yanına çevrenin korunmasını da eklemiştir (Sikora, 2021: 684; Krämer, 2021: 268).

1.1. Belgenin Hukuki Niteliği

AYM, AB'nin iklim değişikliğiyle mücadele ve yeşil dönüşüme ilişkin hedeflerini ve bu hedefleri gerçekleştirmeye yönelik somut adımlar ve stratejilerle içeren bir politika belgesidir. Bu açıdan belgenin doğrudan hukuki bağlayıcılığı yoktur. AB içinde bu tarz belgelere esnek hukuk araçları denmektedir. Belgede öngörülen hedeflerin hukuk normlarıyla bağlayıcı hale getirilmesine ihtiyaç vardır. Nitekim Belgenin AB ikincil mevzuatında önemli değişikliklere yol açacaktır. Şimdiye kadarki AYM kapsamında yapılan yasal düzenlemeler, bütün AB üyesi ülkeler için olmasa bile, AB kurumları açısından konunun bir politika önceliği haline geldiğini göstermektedir. COVID 19 krizinin gölgesinde AB İklim Kanunu Taslağı ile 'Fit for 55' Paketi'nin hazırlanarak tartışmaya açılması bunun bir göstergesidir.

AB, kuruluşundan bu yana birincil mevzuatında çevre hukukunun yerini güçlendirmiş; ikincil mevzuatıyla da çevrenin ve iklimin korunmasına yönelik önlemler ve bir üst başlıkta belirtildiği üzere çevrenin ve iklimin

korunmasına ilişkin uluslararası antlaşmaların da en önemli temsilcilerinden olmuştur. AB, çevrenin korunması ve iklim değişikliğine ilişkin önemli birçok hükmü, yıllar içerisinde AB birincil mevzuatının içine ya da başka bir ifadeyle AB anayasal düzenine yerleştirmiştir⁵. Önceleri Avrupa Birliği Antlaşması (ABA)’nın 3. maddesi, AB çevre hukukunun temel ilkesi olarak görülmekteydi⁶; artık ABA’nın 3. maddesi, Avrupa Birliği’nin İşleyişi Hakkında Antlaşma (ABİHA)’nın 11. maddesi⁷ ve 191. maddesinin 2. fıkrası⁸ ve AB Temel Haklar Şartı’nın 37. maddesi⁹ AB çevre hukuku rejiminin temelini oluşturmaktadır¹⁰. ABİHA’nın 192. maddesinde Birliğe, çevrenin korunmasına ilişkin kural koyma yetkisi verilmiştir. AB’nin çevre politikasına ilişkin tüm alanlarda düzenleme yapma yetkisi vardır. Ancak bu serbestliğin sınırı, subsidiarite (hizmette yerellik) ilkesidir. Ayrıca mali konular, şehir planlaması, arazi kullanımı, su kaynakları yönetimi, enerji kaynaklarının seçimi ve enerji arzının yapısı alanlarına ilişkin kararlar Konsey’de oybirliğiyle alınmalıdır. Bunların yanında, AB, iç pazarına ilişkin hukuki düzenlemelerin çıkarılmasına ve uygulanmasında her zaman çevrenin korunmasına ilişkin gerekleri dikkate alarak hareket etmelidir (Göçmen, 2020: 1357).

ABİHA’nın 288. maddesine göre AB, çevre hukukuna ilişkin tüzük, direktif, karar, tavsiye ve görüş çıkarabilir. Bunların yanında Avrupa Adalet Divanı (ABAD) içtihatları da AB çevre hukukunun gelişmesinde önemli bir payı vardır (Baykal ve Göçmen, 2016: 351). ABAD çevrenin korunmasını sektörel veya teknik bir politika olmaktan çıkararak, AB’nin bütün hukuki ve politik alanlarına yayılmasını sağlamıştır (Sikora, 2021, 685; Göçmen, 2020: 1365).

⁵ Ayrıntılar için bkz. (Baykal ve Göçmen, 2016: 337).

⁶ ABA, m. 3(3): “... Birlik, ve çevre kalitesinin yüksek düzeyde korunmasına ve iyileştirilmesine dayalı olarak, Avrupa’nın sürdürülebilir kalkınması için çalışır.”

⁷ ABİHA, m. 11: “... özellikle sürdürülebilir gelişmenin desteklenmesi amacıyla, çevrenin korunmasına ilişkin gerekler, Birliğin politika ve tedbirlerinin belirlenmesine ve uygulanmasına entegre edilmelidir”

⁸ ABİHA, m. 191/2: “1. Birliğin çevre politikası, aşağıdaki hedeflerin takibine katkıda bulunur: ... bölgesel veya dünya çapındaki çevre sorunlarının ele alınmasına yönelik uluslararası düzeydeki tedbirlerin teşvik edilmesi ve özellikle iklim değişikliğiyle mücadele edilmesi.”

⁹ AB Temel Haklar Şartı m. 37: “Yüksek düzey çevrenin korunması ve çevre kalitesinin iyileştirilmesi Birlik politikalarına entegre edilmelidir ve sürdürülebilir kalkınma ilkesine uygun olarak sağlanmalıdır.”

¹⁰ Çevre politikalarının AB birincil hukukuna (kurucu antlaşmalara) eklenmesine ilişkin daha geniş ve ayrıntılı açıklamalar için bkz. (Bilgin, 2014: 518-520).

AB çevre hukuku alanında en çok direktiflerle düzenleme yapılmaktadır (Kluth ve Smeddinck, 2013: 39). Ancak esnek hukuk araçları da Birlik çevre hukuku politika, ilke ve hedeflerinin belirlenmesinde sıkça kullanılmaktadır. Bunlar, kural olarak, klasik anlamda hukuki bağlayıcılığı olmayan; ama ileride bağlayıcı hukuk normlarına dönüşebilecek pratik değeri olan kurallardır. Esnek hukuk kuralları hukuki güvenliği sağlamak, gelecekteki yasama eylemlerine hazırlık veya bir düzenlemeye katkı hazırlama gibi farklı amaçlar taşıyabilirler (Schwarze, 2011: 5-6). Tavsiye ve görüşler, eylem planları, Yeşil ve Beyaz Kitaplar, ilke kararları, sonuç bildirileri, bildirimler, iletişimler, politika rehberleri, eylem planları ve stratejik planlar esnek hukuk araçlarıdır (Baykal ve Göçmen, 2016: 349). Örneğin çevre alanında izlenecek eylem programları¹¹ veya stratejik belgeler çevre politikalarının temel çerçevesini çizerek gelecekteki hukuki düzenlemelere rehberlik yapmakta ve AB hukukuna yön vermektedirler (Duru, 2007: 5; Güneş, 2015; 394). Örneğin, Türkiye'nin AB müzakereleri kapsamında hazırlanan ilerleme raporlarında Çevre ve İklim Değişikliği Faslına ilişkin gelişmeler AB'nin çevre eylem planlarına uygunluğu açısından denetlenmektedir (Talu, 2015: 106). Avrupa Yeşil Düzen Belgesi de bu kapsamda Avrupa Komisyonu'nun bir politika belgesi veya esnek hukuk (soft-law) aracıdır. Uzun vadede bağlayıcı bir ya da daha fazla düzenlemenin yapılmasını öngörmekte ve aslında AB için yeni bir politikanın başlangıcını yapmaktadır.

Esnek hukuk kuralları, kişiler için bağlayıcı değildir; ancak belli bir hukuki etkiye sahiptir. Bu etki üye devletlerin bu politika araçlarını hukuki önlemlere dönüştürmesi konusundaki iş birliği ödeviyle açıklanmaktadır (Sikora, 2021: 688). Ayrıca, esnek hukuk tasarruflarının, diğer AB tasarruflarının yorumuna ve uygulanmasına ışık tutmaları veya bu tasarrufların gerçek ve tüzel kişiler için meşru beklentiler doğurmaları halinde doğrudan uygulanabileceği kabul edilmektedir (Karayığit, 2018: 73-74; Schwarze, 2011: 9).

¹¹ Örneğin AB, ilki 1973 yılında olmak üzere bugüne kadar toplan 7 çevre eylem programı çıkarmıştır. 2021-2030 yılları arasını kapsayan ve AB Yeşil Düzen Belgesini tamamlayıcı nitelikte 8. Eylem Programı Taslak olarak hazırlanmıştır. Proposal for a Decision Of The European Parliament And Of The Council on a General Union Environment Action Programme to 2030, COM/2020/652 final. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020PC0652&qid=1638178796369>

Bir esnek hukuk belgesi olan AYM'nin hedeflerinin bağlayıcı hukuk normlarına dönüştürülmesine yönelik adımlar çoktan atılmıştır. Bu kural-
ların icra edilmesi sırasında ortaya çıkan hukuki problemlere ilişkin olarak
verilecek ABAD içtihatları, AYM'nin gerçekleştirilmesinde önemli bir
paya sahip olacaktır (Sikora, 2021: 684).

1.2. Belgenin Konusu

AYM çok çeşitli alanlarda politika değişikliği öngörmekte; Birliğin
ve üye ülkelerin nerdeyse her türlü faaliyet alanını kapsamaktadır. Bu alan-
lar, iklim, enerji, tarım, endüstri, çevre ve okyanuslar, ulaşım, finans, böl-
gesel kalkınma ile araştırma ve inovasyona ilişkindir. Ayrıca, AYM, yeşil
dönüşümün gerçekleşmesi sürecinden en çok etkilenecek olan bölge ve
sektörlere destek vermek üzere Adil Geçiş Mekanizması ve Adil Geçiş
Fonu oluşturulmasını da öngörmektedir. Nitekim Haziran 2020'de AYM
Yatırım Planı ile en az bir trilyon avroluk bir bütçenin sürdürülebilir yatırı-
mlar için kullanılması öngörülmüştür¹². Son olarak, AYM'nin ekinde söz
konusu hedeflerin gerçekleşmesine yönelik 2020-2021 yıllarında atılacak
adımlara yönelik bir zaman çizelgesi de bulunmaktadır.

Aşağıda belgede yer verilen 8 önemli stratejik alanın içeriği kısaca
özetlenecektir.

1.2.1. AB'nin 2030 ve 2050 iklim hedeflerinin arttırılması

Avrupa Yeşil Düzen planı, AB'nin karbon emisyonu salınımına bağlı
büyüme yerine, enerji verimliliği ve döngüsel ekonomiyi esas alan karbon-
suz bir ekonomik büyüme stratejisine geçişini öngörmektedir. Bu yeni bü-
yüme stratejisiyle hem çevre kirliliğinin azaltılması yoluyla insanların,
hayvanların ve doğanın korunması hem de herkesi içine alan daha verimli
bir ekonomik sisteme geçiş amaçlanmaktadır.

¹² Communication from the Commission to the European Parliament, the European
Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Com-
mittee of the Regions, Sustainable Europe Investment Plan, European Green Deal In-
vestment Plan, COM (2020) 21 final. [https://eur-lex.europa.eu/legal-con-
tent/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0021](https://eur-lex.europa.eu/legal-con-
tent/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0021)

AB esasen daha önce üç önemli düzenleme ile sera gazı emisyonlarını 2030 yılına kadar, 1900 yılı seviyesinin %40 altına düşürmeyi hedeflemiştir¹³. Ancak bu hedef, iklim değişikliği karşısındaki yetersizliği sebebiyle birçok eleştiriye konu olmuştur. Avrupa Yeşil Düzen Belgesi bu hedefi güncelleyerek 2030 yılında emisyonlarda 1990 yılındaki miktardan %50-55 azaltma ve 2050 yılında %100 azaltma taahhüdünde bulunmaktadır. Bunun için de gerekli politika ve mevzuat değişiklikleri yapılması gerekmektedir. Bu kapsamda özellikle AB emisyon ticaret sistemi gözden geçirilecek; emisyon ticareti sisteminin kapsadığı sektör sayısı arttırılacak; Enerji Vergilendirme Direktifi'nde değişiklikler yapılacaktır. Ayrıca arazi kullanımı ve ormanlara ilişkin de değişiklikler söz konusu olacaktır.

1.2.2. Temiz, uygun fiyatlı ve güvenli enerji sağlanması

AB'nin mevcut sera gazı salınımının %75'ini enerji üretimi ve kullanımı oluşturmaktadır. Bu nedenle enerji verimliliği sağlamak, kömür kullanımının yerini yenilenebilir enerji kaynaklarına yönlendirmek öncelikli hedeflerden biridir. Örneğin iç enerji pazarına dayanan sürdürülebilir, uygun fiyatlı ve güvenli bir enerji sistemine geçiş öncelikli olarak sağlanacaktır. Bu noktada teknoloji ve dijitalleşme alanındaki yenilik ve araştırmaları bu hedefe ulaşmak için kullanılacaktır. Akıllı enerji altyapılarının geliştirilmesi, hidrojen ağları veya karbon yakalama, depolama ve kullanım, enerji depolama gibi yenilikçi teknolojilerin ve altyapının geliştirilmesi teşvik edilecektir. Belgeye göre 2050 yılı hedeflerinin gerçekleşmesi

¹³ Bunlar: Directive (EU) 2018/410 Of The European Parliament And Of The Council of 14 March 2018 amending Directive 2003/87/EC to enhance cost-effective emission reductions and low-carbon investments, and Decision (EU) 2015/1814 (Efforts Sharing Directive); Regulation (EU) 2018/1999 Of The European Parliament And Of The Council Of 11 December 2018 on the Governance of the Energy Union and Climate Action, amending Regulations (EC) No 663/2009 and (EC) No 715/2009 of the European Parliament and of the Council, Directives 94/22/EC, 98/70/EC, 2009/31/EC, 2009/73/EC, 2010/31/EU, 2012/27/EU and 2013/30/EU of the European Parliament and of the Council, Council Directives 2009/119/EC and (EU) 2015/652 and repealing Regulation (EU) No 525/2013 of the European Parliament and of the Council (Climate Action Regulation); Regulation (EU) 2018/841 Of The European Parliament And Of The Council of 30 May 2018 on the inclusion of greenhouse gas emissions and removals from land use, land use change and forestry in the 2030 climate and energy framework, and amending Regulation (EU) No 525/2013 and Decision No 529/2013/EU (LULUCF Regulation).

için atılacak adımlar ve alınacak tedbirler önümüzdeki 5 yıl içinde kararlaştırılıp uygulamaya konulacaktır.

1.2.3. Temiz ve döngüsel bir ekonomi için sanayiye harekete geçirme

Temiz ve döngüsel bir ekonomiye geçiş sağlanırken demir- çelik, kimyasal, çimento bazlı sanayilerin dekarbonizasyonu ve modernleşmesi sağlanacaktır. Avrupa sanayisi sadece %12 oranında geri dönüştürülmüş materyal kullanmaktadır. Sürdürülebilirlik eylem planı gereği, geri dönüşümden de önce eşyaların tüketiminin azaltılması ve yeniden kullanımı özendirilecektir. Bu kapsamda özellikle doğal kaynakların yoğun bir şekilde kullanıldığı tekstil, inşaat, elektronik ve plastik kullanımına odaklanılacaktır. 2030 yılı itibariyle AB pazarındaki bütün paketlemelerin yeniden kullanılabilir ve geri dönüştürülebilir olması sağlanacak; biyolojik olarak parçalanabilen ve bio-bazlı plastikler için bir düzenleyici çerçeve geliştirecek ve tek kullanımlık plastikler için önlemler uygulayacaktır. Temiz ve döngüsel bir ekonomi için tüketicinin bilinçlendirilmesine ve sürdürülebilir seçimler yapmasına önem verilecek, örneğin elektronik ürünlere ürün pasaportu verilerek bir ürünün menşei, bileşimi, onarım ve sökme olanakları ve kullanım ömrü hakkında ayrıntılı bilgi edinmesi sağlanacaktır. Bu konuda gerekli mevzuat çıkarılacaktır. Aynı zamanda atıkların azaltılması ve yeniden işlenmesi konusunda gerekli düzenlemeler yapılacaktır; AB dışı ülkelere çöp ithalatı durdurulacaktır.

Dijital teknolojiler AB'nin birçok alanda hedeflerine ulaşması için vazgeçilmez bir eleman olacaktır. Komisyon, 2050 hedeflerine ulaşılmasında yapay zekâ, 5G, bulut ve uç bilgi işlem gibi dijital teknolojilerin ve nesnelerin internetinin kullanımını en üst düzeye çıkaracak önemler olacaktır.

1.2.4. Enerji ve kaynakları verimli bir şekilde kullanarak inşa etmek ve yenilemek

İnşaat, binaların kullanımı ve yenilenmesi ciddi bir enerji ve mineral kaynak kullanımını gerektirmektedir. Binalar kullanılan enerjinin %40'ından sorumludur. Bu kapsamda kamu ve özel yapıların enerji verimliliği açısından yenilenmesi sağlanacaktır.

1.2.5. Sürdürülebilir ve akıllı hareketliliğe geçişi hızlandırmak

Ulaşım AB'nin sera gazı emisyonlarının %25'inden sorumludur. Bu nedenle 2050 ulaşım emisyonlarının %90 oranında azaltılması gerekmektedir. Bu azaltım hedefinin kapsamına kara yolu, su yolu ve demiryolu ulaşımı dahildir. Karayolu ile taşınan iç yük taşımacılığının %75'inin önemli bir kısmı demiryoluna ve iç su yollarına kaydırılması planlanmaktadır. Bu konuyla ilgili taslak, Komisyon tarafından 2021 yılında hazırlanacaktır.

Havacılıkta Tek Avrupa Gökyüzü (Single European Sky) çalışmalarına yeniden başlatılarak havayollarından kaynaklanan emisyonların büyük ölçüde azaltılması sağlanacaktır. Dijitalleşme sayesinde akıllı trafik yönetim sistemleri oluşturulacak ve böylece özellikle şehirlerin olduğu yerde trafik sıkışıklığı ve hava kirliliği azaltılacaktır. Ayrıca ulaşımın fiyatlandırması, trafiğin çevreye ve sağlığa olan etkisi dikkate alınarak hesaplanacaktır. Başka bir ifadeyle, vergilendirme yoluyla kişilerin temiz ulaşım araçlarını tercih etmesi özendirilecektir. Ayrıca sürdürülebilir alternatif otomobil yakıtlarının üretiminin artırılmasına ilişkin tedbirler alınacaktır. Zira 2025 yılı itibariyle 13 milyon sıfır veya düşük emisyonlu aracın Avrupa yollarında olması beklenmektedir. Bu araçlar için 1 milyon kamusal şarj ve doldurma istasyonlarına ihtiyaç olacaktır.

1.2.6. "Çiftlikten Çatala": Adil, sağlıklı ve çevre dostu bir gıda sistemi tasarlamak

Gıda üretimi hava, su ve toprak kirliliğine; biyolojik çeşitlilik kaybına ve iklim değişikliğine yol açmakta ve gıda üretimi sırasında aşırı miktarda doğal kaynak tüketilmektedir. Bu nedenle, tarımda ve balıkçılıkta pestisitlerin, gübre ve antibiyotik kullanımının ciddi oranda azaltılmasına yönelik politikalar Yeşil Düzenin bir parçası olarak öngörülmüştür.

Gıdanın işlenmesi ve dağıtım sürecindeki, ulaşım, stoklama, paketleme ve atık gıda miktarının yol açtığı çevresel etkilerin azaltılması da Yeşil Düzenin amaçları arasındadır. Bunun yanında sürdürülebilir gıda tüketimi ve herkes için uygun fiyatlı sağlıklı gıda tüketimi özendirilmesi, bu kapsamda ithal edilen gıdaların AB sağlık çevre şartlarına uymaması halinde AB marketlerine girmesinin engellenmesi de planlanmaktadır.

1.2.7. Ekosistemleri ve biyolojik çeşitliliği korumak ve eski haline getirmek

Biyoçeşitlilik ve Ekosistem Hizmetleri Üzerine Hükümetlerarası Bilim-Politika Platformu'nun 2019 Küresel Değerlendirme Raporu'na göre, dünya çapında biyoçeşitlilik erozyonunun başlıca nedenleri kara ve denizin kullanım şeklindeki değişiklikler, doğal kaynakların doğrudan sömürülmesi ve iklim değişikliğidir. Bu doğrultuda Birlik, 2020 yılı itibariyle Biyoçeşitlilik Strateji Planını açıklayacak ve özellikle de biyoçeşitlilik açısından zengin kara ve deniz alanlarının kapsamını genişletilmesini; ormanların korunması ve ormanlık alanların arttırılması, okyanusların ve denizlerin korunmasına ilişkin yeni önlemler alacaktır.

1.2.8. Zehirsiz bir çevre için sıfır kirlilik hedefi

Komisyon tarafından 2021 yılında hava, deniz ve toprak için “*Sıfır Kirlilik Eylem Planı*” hayata geçirilecektir. Bu kapsamda suların mikropplastik ve kimyasallardan arındırılması; hava kalitesinin düzenli olarak takip edilmesi, büyük endüstriyel tesislerden kaynaklanan kirliliğin azaltılmasına ilişkin önlemler alınacaktır.

1.3. Belgenin Genel Olarak Değerlendirilmesi

AYM iklim değişikliğiyle mücadele ve Paris iklim hedeflerinin gerçekleşmesi açısından sadece AB ile sınırlı olmayacak, iklim değişikliğiyle mücadelede başka ülkelerin de harekete geçmesini sağlayacak önemli bir dönüşümü başlatmıştır¹⁴. Bununla beraber, Belge etik açıdan iklim değişikliğiyle mücadelede insan merkezci bir yaklaşımla hazırlanmıştır. Nitekim AB'nin ortak bir çevre politikası oluşturmasında gidererek artmakta olan çevre sorunlarının ve iklim değişikliği krizinin Birliğin ekonomi politikalarını da yakından etkilemesi (Talu, 2019: 11) ve üye ülkelerce farklı çevre standartlarının oluşturulmasının haksız rekabete yol açacağı ve ortak pazara zarar vereceği endişesi önemli bir rol oynamıştır. Bunun yanında Birliğin yaşam koşullarının iyileştirilmesi açısından da sınır tanımayan çevre sorunlarıyla etkili önlemler alınması gereği AYM'nin hazırlanmasına yol açmıştır (Duru, 2007: 1). Belge, çevrenin ve iklimin insanlığın

¹⁴ Belgenin politika alanlarının AB iklim politikaları açısından ayrıntılı olarak incelendiği bir çalışma için bkz. Krämer, 2021: 267 vd.

yararına olarak teknolojik olanaklardan yararlanarak korunacağı yaklaşımını ortaya koymaktadır¹⁵. Bununla beraber iklim değişikliğine ilişkin yükümlülüklerin paylaşımında, adil geçiş mekanizmasıyla ülkelerarası eşitsizliklerin giderilmesi, belli sektörlerin ve dezavantajlı grupların korunmasını da öngörmektedir. Ancak bu politikalar veya yeşil dönüşüm nedeniyle gelir kaybına uğrayacak kişilerin korunmasına ilişkin adil geçiş sisteminin yeteri kadar kapsamlı olmadığı, belli bölgelerdeki insanlardan ziyade, işçi ve işsiz vatandaşlar gibi gruplar üzerinde etkili olacağı, oysa bu geçişten dolayı çok sayıda kişinin çok farklı şekillerde geride bırakılmasının mümkün olduğu eleştirisi yapılmaktadır (Fleming ve Mauer, 2021: 175:).

AYM sadece bir iklim politikası belgesi değil; aynı zamanda dış ticaretten, sanayiye birçok alanda etki doğuracak bir içeriğe sahiptir. Belgenin iklim hedeflerini gerçekleştirebilmek için düşük maliyetli karbon azaltımı faaliyetleri yeterli olmayacak, milyar euroluk karbonsuzlaşma teknolojilerine yatırım yapılması gerekecektir. Bu noktada yeşil teknolojilere yatırım yapan iş yerlerinin haksız rekabete maruz kalmaması için AB'ye ithal edilecek ürünlerden sınırda karbon vergisi alınması öngörülmektedir. Ancak bu durumun gerek Dünya Ticaret Örgütü (WTO) ilkeleri, gerekse AB'nin taraf olduğu diğer serbest ticaret anlaşmalar açısından sorunlar doğurması muhtemeldir (Karakaya, 2020a). Ayrıca AB ile ticaret yapan her ülkenin benzer bir sorumluluğa tabi tutulması da hakkaniyetli bir yaklaşım olmayacaktır. Zira Paris Antlaşması, karbon emisyonlarının azaltımı konusunda taraf ülkelerin ortak ama farklılaştırılmış sorumlulukları olduğunu, gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkelerin emisyon azaltımı konusunda farklı yükümlülüklerle tabi tutulmasını öngörmektedir (Karakaya, 2020a). Ancak aşağıda açıklanacağı üzere sınırda karbon düzenlemeleri, AB'nin ticaret ortağı olduğu bütün ülkeleri yakından etkileyecek ve bu ülkeleri en azından AB'ye ithal edilecek ürünler açısından yeşil ve çevreci teknolojiler kullanarak karbon emisyonlarının azaltılmasını sağlayacaktır.

AB'de çevre politikalarında son sözü söyleme yetkisi genellikle üye ülkelerde bulunmaktadır. Ancak AB ülkeleri de kendi içinde önemli farklılıklar sergilemektedir. Avusturya, Almanya, Hollanda, İsveç gibi ekonomisi iyi olan ülkeler çevre alanında öncü ve güçlü politikalar izlerken; İtalya, Yunanistan, Portekiz gibi ülkeler ekonominin gelişmesine çevre politikalarının önüne koymaktadır; Çek Cumhuriyeti, Polonya, Macaristan

¹⁵ İklim etiği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Algan, 2008; 192).

gibi ülkeler ise önceliği ekonomiye verip çevre politikalarının belirlenmesinde gönülsüz davranmaktadır (Duru, 2007: 12). Bu nedenle AB'nin çevre politikalarını gerçekleştirmek üzere seçtiği hukuki araçlar iklim hedeflerine ulaşmada önemli rol oynayacaktır. AYM, birçok sektörel politikanın gözden geçirilmesini ve çeşitli yasal düzenlemelerin yapılmasını gerektirmektedir. Nitekim, AYM'nin öngördüğü politika ve stratejilerin hayata geçmesi için üye ülkeleri doğrudan bağlayan Avrupa İklim Kanunu 9 Temmuz 2021'de kabul edilerek kanunlaşmıştır ve yakın zamanda diğer mevzuat değişikliklerinin de kabul edilmesi beklenmektedir.

Her ne kadar belgenin yayınlanmasının hemen ardından meydana gelen COVID 19 Pandemisi, AB ekonomisini ciddi ölçüde olumsuz etkilemiş ve iklim değişikliğiyle mücadelede atılacak adımların yavaşlamasına neden olmuşsa da AB, belgenin kurumsal düzeyde hayata geçmesine ilişkin yasal çerçeveyi oluşturmaya devam etmektedir (Frecesca, 2020). AYM'nin aynı zamanda bir fon ve yatırım planını da beraberinde getireceği dikkate alındığında, üye ülkeler önemli bir maddi katkı sağlayarak AB'nin bu krizden daha da güçlü bir şekilde çıkmasını sağlayacağı tahmin edilmektedir (Becker, 2020: 444; Budak, 2020: 20). Zira Adil Geçiş Fonundan özellikle de nispeten fakir ve karbon emisyonları yüksek olan ülkeler yararlanacaktır.

AYM, hedefe ulaşmak için bütünsel bir yaklaşım göstermesi ve hukuki araçları ön plana çıkarması onu diğer yeşil anlaşmalardan farklı kılmaktadır (Becker, 2020: 441). Her ne kadar kapsamlı ve iddialı bu düzenlemeler ile AB'deki karbon emisyon oranının önemli ölçüde azalacağı tahmin edilse de bazı yazarlara göre mevcut planla AB'nin 2030 hedefini tam olarak tutturması sıkıntılı görünmektedir. Zira akademisyenler, mevcut planlarda 2030 yılı için öngörülen yüzde 55 hedefinde en az 8 puanlık bir eksik olduğunu belirtmektedir (Fleming ve Mauer, 169: 2021). İklim aktivistleri de AB'nin ileriye dönük hedeflerini yetersiz bulmakta ve karbon emisyonlarının azaltılmasına ilişkin önlemlerin ivedilikle alınmamasını "AB'nin iklim krizine teslim olması" şeklinde nitelendirmektedirler¹⁶.

¹⁶ Bkz. (MEP, 2020).

2. AB İKLİM KANUNU

“İklim tarafsızlığını sağlamak için çerçeve oluşturan ve 2018/1999 tarihli Tüzük’ü değiştiren Tüzük Taslağı- Avrupa İklim Kanunu” 9 Temmuz 2021 tarihinde Resmi Gazete yayınlanmış; 29 Temmuz 2021’de yürürlüğe girmiştir (Avrupa Parlamentosu ve Konsey, 2021).¹⁷ Kısaca Avrupa İklim Kanunu denilen ve bir tüzük olan bu düzenleme, AB’nin iklim nötr olma hedefine ulaşabilmesi için hukuken bağlayıcı bir çerçeve çizmekte ve aynı zamanda alınacak önlemleri önceden hukuki normlarla düzenleyerek kişilere ve şirketlere hukuki güvenlik sağlamaktadır. Böylece AB’nin 2050 yılına yönelik karbon emisyonlarının sıfırlanmasına ilişkin uzun vadeli hedefi ilk kez hukuken bağlayıcı bir metinde şart koşulmuştur (Köck ve Marcus, 2020: 258). Komisyona göre Avrupa Yeşil Düzeninin en temel unsuru Avrupa İklim Kanunu’dur (Falke, 2020: 442). Avrupa İklim Kanunu, bir esnek hukuk kaynağı olan AYM’yi bağlayıcı bir dayanağa kavuşturarak; net sıfır karbon hedefine kademeli bir geçiş için çerçeve oluşturmayı amaçlamaktadır (Becker, 2020: 442).

Esasen 2020 yılından önce de AB hukuk düzeni içinde emisyon azaltım hedeflerine ilişkin üye ülkeler için sağlanması gereken minimum standartları düzenleyen bağlayıcı kurallar bulunmaktadır. Örneğin, Enerji Birliği Yönetimi ve İklim Eylemi Tüzüğü veya kısaca Yönetişim Tüzüğü (GR) üye ülkelerin 2030 ve 2050 yılına yönelik karbon azaltma hedeflerini belirten bir stratejik planı 2019 yılı sonuna kadar hazırlanmasını öngörmektedir. Hatta bu düzenleme bir iklim kanununun içermesi gereken birçok hususu da barındırmaktadır. Ancak mevcut düzenlemelerin iklim hedeflerine ulaşmada üye ülkelere yeterli rehberlik yapamadığı ve araçları sağlamadığı gerekçesiyle, daha etkili bir iklim yönetimine ve üye ülkelerdekine benzer bir iklim kanununa ihtiyaç duyulmuştur (Meyer-Ohlendorf, 2019: 3; Duwe ve Evans, 2020: 5 ve 44).

İklim kanunlarının çıkartılması, iklim hedeflerinin ve araçların kanunlarla düzenlenerek bunların kolayca değiştirilemeyen kalıcı normlar haline gelmesi; iklim sorunun ana akımlaştırılması yoluyla bütün devlet politikalarında dikkate alınması ve farklı çevrelerin sürece katılımının sağlanması

¹⁷ Regulation (EU) 2021/1119 of the European Parliament and of the Council of 30 June 2021 establishing the framework for achieving climate neutrality and amending Regulations (EC) No 401/2009 and (EU) 2018/1999 (European Climate Law) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32021R1119&qid=1638178956257>

gibi çok çeşitli faydalar sağlamaktadır (Duwe ve Evans, 2020: 12; Talu ve Kocaman, 77: 2019). Alınacak önlemlerin bağlayıcı normlarla düzenlenmesi aynı zamanda dış aktörler için de belirlilik ve hukuki güvenlik ilkelelerinin gerçekleşmesini sağlamaktadır. İngiltere ve 8 AB üyesi ülkede – Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, İrlanda, Hollanda, İspanya ve İsveç’te iklim kanunları çıkarılmıştır¹⁸. Bu kanunlar birbirinden farklı özellikler göstermekle birlikte çoğunda, uzun vadeli ve somut emisyon azaltma hedeflerinin, bunun gerçekleşmesi için planlama ve alınması gereken önlemlerin, düzenli raporlama ile ilerlemenin gözlenmesi, kurumsal yapılanmaları, bilimsel danışma kurulları, kamu katılımı ve gelecek vizyonları düzenlenmiştir.

Avrupa İklim Kanunu’nun AB iklim eyleminin çatısı niteliğinde, basit ve mevcut iklim yönetim boşluklarını¹⁹ dolduracak bir metin olması düşünülmüştür. Bu açıdan diğer düzenlemeleri kaldırmamakta, onlarla bir bütünlük içinde uygulama alanı bulmaktadır. Hızlı bir uygulama için de direktif olarak değil, ABİHA’nın 192. maddesinin birinci fıkrasına dayanan tüzük olarak hazırlanmıştır (Meyer-Ohlendorf, 2019: 5). Tüzükler, tüm AB kurumlarını, üye ülkeleri ve onların vatandaşları için bağlayıcı ve doğrudan uygulanabilir hukuk metinleridir (Baykal ve Göçmen, 2016: 348). Bu metinler ulusal hukuk sistemlerindeki kanunlara benzemektedirler. Tüzüklerin en önemli özelliklerinden biri de buradaki hükümlerin iç hukukta bireylere, ulusal mahkemeler önünde ileri sürülebilecek haklar yaratmalarıdır (Bayram, 2020: 171). Bu açıdan, iklim kanunları öngördükleri iklim (emisyon azaltım) hedeflerinin ve önlemlerin hayata geçirilmesi için iklim davalarının dayanağı oluşturabilecektir (Burgi, 2021: 1401)²⁰.

Ülkelerin iklim kanunlarında öngördükleri emisyon azaltım hedefleri AB’de birçok iklim davasının da temelini oluşturmuş²¹; hatta Mayıs 2018’de ABAD önünde de bir iklim davası açılmıştır. AB’nin yasama organları olan Avrupa Parlamentosuna ve Bakanlar Konseyine karşı açılan ve Carvalho Davası olarak adlandırılan bu davada, AB’nin iklim hedefleri

¹⁸ Bu kanunların içeriğine ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. (Talu ve Kocaman, 2019, 72).

¹⁹ Bu boşluklar hukuken bağlayıcı emisyon azaltım hedeflerinin olmaması; küresel emisyon bütçesinde AB’nin payını temsil eden sayısal bir emisyon bütçesinin belirlenmemesi, finansal akış ve halkın katılımın sağlanmaması şeklinde sıralanabilir.

²⁰ İklim değişikliği davaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Alıca, 2019: 57 vd.).

²¹ Bunlardan en meşhuru Urgenda Davasıdır. Dava hakkında açıklamalar için bkz (Setzer ve Byrnes, 2020: 16).

ile iklim değişikliğiyle ilgili hukuki normlarının yetersiz olduğu iddia edilmiştir (AAD, 2018)²². Hem maddi hukuk hem de usul hukuku açısından yerleşik içtihatları sorgulayan bir karaktere de sahip olan bu davada ABAD'a doğrudan erişim ve sera gazı emisyon bütçelerinin hesaplanması gibi çeşitli hukuki sorunlar bulunmaktadır (Winter, 2020: 138). Ancak bu dava başvuranların bireysel ilgilerinin yokluğundan ilk derece mahkemesi tarafından reddedilmiş ve temyiz incelemesinde karar onanmıştır²³. Ayrıca 2020 Eylül ayında Portekizli çocuk ve gençlerden oluşan bir grup, Türkiye'nin de aralarında bulunduğu 33 ülkenin iklim krizine yol açtıkları ve Sözleşmenin 2, 8 ve 14. maddelerini ihlal ettikleri iddiasıyla AİHM'e başvurmuşlardır²⁴. AİHM konunun önemi ve aciliyeti nedeniyle başvurunun öncelikli olarak görülmesine karar vermiştir (GLAN, 2021).

Alman Federal Anayasa Mahkemesi, 24 Mart 2021'de ülkenin iklim hedefleriyle ilgili dört anayasa şikâyetini birden ilk defa kabul ederek; konu hakkında kapsamlı bir karar vermiştir²⁵. Bu kararda Mahkeme, Alman İklim Koruma Kanunu'nun 2030 yılı sonrası için sera gazı emisyonlarının azaltılmasına ilişkin ciddi bir düzenleme içermemesi sebebiyle Almanya'nın taraf olduğu Paris Antlaşmasına aykırı olduğuna ve gelecek nesillerin yaşam hakkını ihlal ettiğine karar vermiştir. Karar iklimin korunmasının anayasal olarak talep edilebilir bir hak olduğu, kişi hak ve özgürlüklerini etkilediği, zarar tam olarak gerçekleşme bile ihtiyatlık ilkesinin uygulanabilir olduğu; Paris Antlaşması'nda belirtilen iklim koruma hedeflerinin iç hukukta gözetilmesinin zorunlu olduğu, parlamentonun 2022 yılı sonuna kadar gerekli yasal düzenlemeleri yapması gerektiği gibi önemli tespitler içermektedir²⁶. Bu kararın ABAD dahil Avrupa'daki diğer mahkemeleri de etkileyeceği tahmin edilmektedir. Ayrıca bu kararın, AYM ile

²² Armando Ferrão Carvalho and Others v. The European Parliament and the Council, Case no. T-330/18. <http://climatecasechart.com/non-us-case/armando-ferrao-carvalho-and-others-v-the-european-parliament-and-the-council/>

²³ 25 Mart 2021 tarihinde 6. Daire kişisel ilgi yokluğundan temyiz başvurusunu reddetmiştir. <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-565/19&language=en> Kararın değerlendirilmesi için ayrıca bkz. (Caneurope, 2021) <https://caneurope.org/eu-court-turn-a-deaf-ear-to-citizens-hit-by-the-climate-crisis/>

²⁴ Duarte Agostinho ve Diğerleri/Portekiz ve 32 diğer devlet (BN. 39371/20). Dava hakkında açıklamalar için bkz. (Türkoğlu Üstün, 2021: 2548).

²⁵ BVerfG, Beschluss des Ersten Senats vom 24. Mart 2021 http://www.bverfg.de/e/rs20210324_1bvr265618.html

²⁶ Karar ilişkin ayrıntılı değerlendirme için bkz. (Ekaradt, 2021).

birlikte yorumlanması halinde, ulusal idarelerin iklimin korunmasına ilişkin yeterli önlemleri alma yükümlülüğü yüklediği kabul edilmektedir (Burgi, 2021: 1401).

Avrupa İklim Kanunu, Birliğin karbon emisyonlarını 2050 yılına kadar kademeli olarak azaltarak sıfırlaması hedefine yönelik izlenecek yol haritasına ilişkin bir çerçeve çizmektedir. Kanun öncelikle, 2050 yılına kadar net sıfır, daha sonrası için eksi emisyon hedefini koymakta ve gerek AB kurumlarının gerek de üye ülkelerin bu hedefe ulaşmak için gerekli adımları atmalarıyla yükümlü olduğunu belirtmektedir (m. 2). Kanun, Birliğin iklim değişikliği ve çevre konusundaki faaliyetleri hakkında raporlar hazırlayacak ve Birliğe iklim hedeflerine ilişkin alınması gereken önlemler hakkında bilimsel tavsiyelerde bulunacak Avrupa İklim Değişikliği Bilimsel Danışma Kurulu'nun kurulmasını da öngörmektedir (m. 3). Metne göre 2050 hedeflerinin gerçekleştirilmesi için öncelikle 2030 yılında sera gazı emisyonlarının 1990 seviyelerine kıyasla en az %55 oranında yerel olarak azaltılmasına yönelik harekete geçilmesi gerekmektedir. Bu hedeflerle uyumlu gerekli yasal düzenlemeler 30 Haziran 2021 tarihi itibarıyla Komisyon tarafından gerçekleştirilecektir. Ayrıca, Kanun'da 2040 yılı iklim hedeflerinin belirlenmesine ilişkin kurallar da düzenlenmiştir (m. 4). Komisyon, bütçe önerileri de dahil olmak üzere AB hukukuyla ilgili herhangi bir taslak önlemin veya kanun teklifinin, Birliğin iklim hedefleri ile tutarlılığını değerlendirerek etki raporunu kamuyla paylaşacaktır (m. 6/4). Üye ülkeler iklim hedefine ulaşmak için iç hukuklarında gerekli düzenlemeleri yapmakla yükümlü olup AB ve üye ülkelerin iklim hedefine yönelik faaliyetlerinin denetimi Komisyon tarafından yapılacaktır (m. 5-7). Bunların yanında kamu katılımının sağlanması (m. 9), farklı sektörlerle iklim ve enerji diyalogunun kurulması (m. 11) gibi hususlar da Komisyon'un yetki-leri arasındadır.

2030 Avrupa İklim Hedef Planı ve Avrupa İklim Kanunu kapsamında, 14 Temmuz 2021'de Avrupa Komisyonu, iklim enerji, ulaşım, vergilendirme gibi alanları kapsayan ve mevcut düzenlemelere değişiklik getiren birbiriyle bağlantılı ve birbirini tamamlayan bir dizi kanun teklifi paketini kabul etmiştir (Avrupa Komisyonu, 2020). Bilimsel analizler sonucu ve paydaşlara danışılarak hazırlanan ve 'Fit for 55' olarak adlandırılan bu kanun teklifi paketi, çeşitli konularda AB mevzuatının gözden geçirilerek yeşil düzenle uyumlu hale getirilmesi amaçlamaktadır. Bu amaçla çeşitli sektörlerde 2030 ve 2050 yılı emisyon azaltım hedeflerine yönelik emisyon

azaltım hedeflerine yönelik yeni düzenlemeler yapılacaktır. Pakette değişiklik yapılması gereken alanlar şunlardır:²⁷:

- **AB Emisyon (Karbon) ticaret sistemi (ETS):** AB'nin sıfır karbon hedefine ulaşmasındaki en önemli araçlardan biri olan ETS, bazı ekonomik sektörlerde salınan sera gazlarına belli bir sınır konularak emisyonların salınımının her yıl biraz daha düşürülmesini sağlar. 2005 yılından beri elektrik üretimi ve enerji yoğun sektörlerde %43 oranında emisyon azaltımını sağlayan bu sistemin, emisyon tahsisi sınırlarını daha da azaltması ve havacılık, nakliye gibi başka sektörleri de kapsamaya öngörülmektedir. Ayrıca üye devletlerin, emisyon ticareti gelirlerinin tamamını iklim ve enerji ile ilgili projelere harcaması gerekmektedir.
- **Çaba Paylaşımı Tüzüğü (Effort Sharing Regulation):** Halihazırda bu tüzük binalar, karayolu ve yerel deniz taşımacılığı, tarım, atık ve küçük endüstriler için her bir üye devlete kapasiteleri göz önünde bulundurularak farklı başlangıç noktaları olan emisyon azaltım hedefleri tayin etmektedir. Bazı değişikliklerle Tüzüğün, AB'nin 2030 yılında karbon salınımını en az %55 oranında azaltması hedefiyle uyumlu hale getirilmesi amaçlanmaktadır.
- **Arazi Kullanımı, Ormancılık ve Tarım Tüzüğü:** 2018 yılında yürürlüğe giren Tüzük, arazi kullanımı, tarım ve ormancılık sektörlerinde sera gazlarının azaltılmasına yönelik düzenlemeler içermektedir. Tüzükte değişiklikler yapılarak 2050 yılındaki sıfır karbon hedefiyle uyumlaştırılması amaçlanmaktadır. Bu kapsamda atmosferdeki karbon emisyonlarının bir kısmının doğal yutaklar yoluyla giderilmesi, bunun için üye devletlerin ormanlık alanları arttırması; gübre kullanımı ve hayvancılıktan kaynaklanan CO2 dışı tarımsal emisyonların azaltılmasını öngören bir dizi tedbir içermektedir.
- **Yenilenebilir Enerji Direktifi:** Bu direktifle 2030 yılına kadar ulaşım, ısıtma, spotuma, binalar ve endüstride enerjinin %40'ını yenilenebilir kaynaklardan üretilmesini sağlamak üzere çeşitli mevzuat değişiklikleri yapılmasını içermektedir.

²⁷ Konuya ilişkin komisyon tekliflerinin tam metni için bkz. https://ec.europa.eu/clima/eu-action/european-green-deal/delivering-european-green-deal_en

- **Enerji Verimliliği Direktifi**, AB düzeyinde enerji kullanımını azaltmak için bağlayıcı bir yıllık hedef belirlemektedir.
- **Alternatif Yakıtlar Altyapı Yönetmeliği**: AB 2035 yılı itibariyle kayıtlı yeni bütün arabaların sıfır emisyonlu olmasını öngördüğünden gerekli sayıda şarj ve yakıt ikmal noktalarının da kurulması gerekmektedir. Direktifle bu husustaki teknik şartlar düzenlenmiştir.
- **“ReFuelEU Havaçılık” ve “FuelEU Denizcilik” girişimleri**: Bu girişimlerle uçak ve gemilerin büyük limanlarda ve havaalanlarında temiz elektrik kaynağına erişimi olmasını ve sürdürülebilir yakıtlar kullanımının artırılması ve bu şekilde bu sektörlerin karbon emisyon salınımlarının azaltılması amaçlanmaktadır.
- **Enerji Vergilendirme Direktifi**: Enerji ürünleri ve elektrik arzıyla ilgili bu Direktifin AB’nin yeni iklim hedeflerine uyumlu bir hale getirilmesi ve fosil yakıt kullanımının azaltılarak temiz teknolojilerin teşvikini sağlayacak değişiklikler yapılması amaçlanmaktadır.
- **Sınırdaki Karbon Düzenleme Mekanizması (SKDM)**: Bir tüzük taslağı olarak düzenlenen SKDM, Avrupa’daki bu yeni iklim politikalarının ve başta ETS olmak üzere hukuki düzenlemelerin 'karbon kaçağına' yol açmasını önlemek için bazı ürünlerin AB’ye ithalatına bir karbon fiyatı konulmasını öngörmektedir. SKDM mekanizması ETS’yi tamamlayan bir sistemdir. Demir- çelik, çimento, alüminyum, elektrik ve gübre gibi emisyon salınımı yoğun olan sektörlerde karbon salınımının sınırlandırılarak bu sınırı aşan üreticinin ürününü AB’ye ithal etmesi için ek bir bedel ödemesini gerektirmektedir. SKDM, üçüncü ülkelerin de, kendi iç hukuklarında karbon salınımının azaltılmasına yönelik düzenlemeler yapılmasını gerektirmektedir.

3. AVRUPA YEŞİL MUTABAKATININ TÜRKİYE’YE ETKİSİ

AB’nin yukarıda çerçevesi çizilen Yeşil Düzene geçişi sadece üye ülkeleri değil; AB’ye üye olmayan ama AB ile özellikle de ticari ilişkileri olan ülkeleri de yakından etkilemektedir. Nitekim AYM’nin son bölümünde de AB iklim politikasının uluslararası boyutu ele alınmış ve Yeşil Düzene geçişte yakın komşuların ve üçüncü ülkelerin gerekli önlemleri al-

masının önemine ve AB'nin bu konudaki küresel bir misyonuna değinilmiştir. AB, sera gazı emisyonlarının %80'inden sorumlu olan G20 ülkeleriyle ilişkilerinde de bu ülkelerin iklim eylem düzeyini arttırmaya yönelik politikalar izleyecektir (Avrupa Konseyi, 2019: 20). AB dünyanın en büyük tek pazarı olarak üçüncü ülkelerin emisyon eğilimlerini dolaylı bir şekilde değiştirecek ve küresel çapta yeni ekolojik standartlar belirleyecektir. Ayrıca, AB, üye ülkeler için öngördüğü iklim değişikliği ile mücadele politikalarına aday ülkelerin de uymasını beklemektedir. Kısaca, AYM sadece üye ülkeleri değil; AB'yle ticari ilişkisi olan üçüncü ülkeleri de etkileyecektir.

AYM'nin yeni iklim politikalarından en başta etkilenecek ülkelerden biri de Türkiye'dir. Zira AB ile Türkiye arasında gümrük birliği ortaklığı bulunmaktadır ve bu ortaklık gereği gümrük vergileri ve miktar kısıtlamaları dahil olmak üzere mal ticaretindeki engellerin ortadan kaldırılarak, malların serbest dolaşımının sağlanması gerekmektedir. Türkiye ithalat ve ihracatının nerdeyse yarısını AB ile gerçekleştirmektedir. Ayrıca, Türkiye 3 Ekim 2005'ten beri AB ile tam üyelik müzakereleri gerçekleştirmektedir. AYM'nin bu kapsamda, Türkiye üzerindeki öncelikli etkileri, Paris Antlaşması'nın imzalanması ve karbon piyasalarının oluşturulmasına yönelik çalışmaların hız kazanmasıdır. Ancak Türkiye'nin genel olarak sera gazı salınımlarını azaltması, yenilenebilir enerji kaynaklarına daha da ağırlık vermesi ve yeşil dönüşümü bütün sektörlerle yayması gerekmektedir. Bunun için de hukuk politikalarına yön verecek kısa ve orta vadeli bir eylem planı hazırlanmasına ihtiyaç vardır ki bu amaçla Ticaret Bakanlığı tarafından Yeşil Mutabakat Eylem Planı yayınlanmıştır.

IPCC'nin 2021 raporuna göre Türkiye iklim politikaları alanında 61 ülke içinde 58. sırada yer almaktadır (IPCC, 2018: 15). Türkiye en fazla sera gazı üreten ülkeler arasında ise 16. sırada yer almakta ve karbon emisyon salınımlarını her geçen yıl arttırmaktadır. Her ne kadar tarihi süreçte Türkiye'nin iklim değişikliğine önemli bir katkısı yoksa da uzun yıllardır Türkiye, iklimin ve genel olarak çevrenin korunması karşısında güçlü ve tutarlı bir politika izlemekten kaçınmaktadır. Türkiye gerek taraf olduğu uluslararası sözleşmeler gerek de ulusal mevzuatı açısından iklim değişikliğiyle mücadelede belli bir derece sorumluluk üstlenmiştir (Talu ve Kocaman, 2019: 103). Bununla birlikte, Türkiye, çevrenin korunması karşısında genellikle ekonomik kalkınmaya öncelik veren bir ülkedir (Savaşan, 2021: 66 vd.). AYM ve Avrupa İklim Kanunu ile öngörülen yeni düzen, Tür-

kiye'nin ticari ilişkilerini ve dolayısıyla ekonomisini de yakından etkilemektedir. Bu bakımdan Türkiye'nin iklim değişikliği konusunda harekete geçmesi AB ile ticari ilişkilerin ve rekabetin korunmasına ve yeni yeşil ekonomik düzende geride kalmamak içindir. Zaten halihazırda Türkiye'de çevreye ilişkin esaslı yasal düzenlemelerin yürürlüğe konmasında da AB'ye uyum sürecinde açılan çevre faslının önemli bir etkisi olmuştur.

AYM'nin Türkiye'nin çevre politikalarını birçok yönden etkilemesi beklenmektedir. Aşağıda AYM sonrası Türkiye'de yaşanan bazı gelişmeler ana hatlarıyla incelenmiştir. Bunlar Yeşil Mutabakatı Eylem Planının yayınlanması; Paris Antlaşması'nın onaylanması, karbon piyasalarının oluşumuna ilişkin çalışmalar; İklim Kanunu Taslağının hazırlanması ve Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın isminin Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı olarak değiştirilmesidir. Ancak etkilerin bunlarla sınırlı olmayacağı açıktır. Zira bir ülkenin sıkı karbon hedeflerine ulaşabilmesi için güçlü bir idari mekanizma oluşturması; kanun boşluklarının ayrıntılı ve teknik düzenleyici işlemlerle doldurulması ve bunları etkili bir şekilde uygulamaya geçirmesi gerekmektedir. Bu gelişmelerin henüz değil ama İklim Kanunu'nun yürürlüğe girmesinin ardından gerçekleşmesi beklenmektedir.

3.1. Yeşil Mutabakatı Eylem Planının Yayınlanması

AYM kapsamında atılan ilk somut adımlardan biri 16 Temmuz 2021 tarihinde yayınlanan 2021/15 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesidir (RG. No. 31543, Tarih: 16 Temmuz 2021). Genelgede dünyada iklim değişikliği ile mücadele ve sürdürülebilir ekonomik büyümenin birlikte sağlanmasına yönelik genel eğilime dikkat çekilerek; özellikle de Türkiye'nin, AB'de AYM ile benimsenen yeni ekonomi politikasına uyum sağlaması gereğinden bahsedilerek; hem sürdürülebilir, kaynak-etkin ve yeşil bir ekonomiye geçişi hem de Türkiye-AB Gümrük birliği kapsamında AB ile ihracatın ve rekabetin sürdürülebilmesini sağlamak için 'Yeşil Mutabakat Eylem Planı' hazırlanması öngörülmüştür. Yeşil Mutabakat Eylem Planı'nın, kamu ve özel sektörle işbirliği içerisinde Ticaret Bakanlığı tarafından hazırlanması ve planın uygulanmasını takip etmek, yönlendirmek ve gerekli koordinasyonu sağlamak üzere Ticaret Bakanlığının ilgili bakan yardımcısının başkanlığında, Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanı ile Çalışma ve Sosyal Güvenlik, Çevre ve Şehircilik, Enerji ve Tabii Kaynaklar, Hazine ve Maliye, Millî Eğitim, Sanayi ve Teknoloji, tarım ve Orman, Ulaştırma ve

Altyapı bakanlarının bakan yardımcılarının katılımıyla oluşan 'Yeşil Mutabakat Çalışma Grubu' kurulması öngörülmüştür. Grup çalışmaların da gerekli görürse ilgili kurum ve kuruluşlar, üniversiteler, sivil toplum kuruluşları, meslek birlikleri, konu ile ilgili özel sektör temsilcilerini gruba dahil edecektir. Genelge son olarak, Eylem Planının uygulanmasında bütün kurum ve kuruluşlarının üzerine düşen görev ve sorumlulukları yerine getirmesi ve her türlü destek ve yardımı sağlaması hususuna değinmiştir.

Her ne kadar genelgede gelecek zamanlı ifadeler yer alsada Genelgenin yayınlandığı gün Ticaret Bakanlığı'nın internet sayfasında söz konusu Eylem Planı da yayınlanmıştır. Eylem Planında, Çalışma Grubunun Şubat 2020 tarihinde biraraya gelerek hazırlıklarına başladığı belirtilmektedir. Eylem planı, Çalışma Grubu üyesi tüm kurumların katkılarıyla ve özel sektörle istişareler yapılarak hazırlanmıştır. Eylem Planının odağında AYM'nin getirdiği değişikliklere uyumun bulunduğu aksi halde başta sınırda karbon düzenleme mekanizması olmak üzere ticari alanda yapılacak çeşitli düzenlemelerle Türkiye'nin Gümrük Birliği kapsamındaki entegrasyonun zarara uğrayacağı belirtilmiştir. Belgede AB'nin yeni yeşil politikalarına uyum sağlanması ve bu politika dönüşümünün bir fırsata çevrilmesi gereğinden bahsedilmektedir.

Yeşil Mutabakat Eylem Planında alınacak önlemlere ilişkin 9 başlık bulunmaktadır. Bunlar: (1) sınırda karbon düzenlemeleri, (2) yeşil ve dönüşel bir ekonomi, (3) yeşil finansman, (4) temiz, ekonomik ve güvenli enerji arzı, (5) sürdürülebilir tarım, (6) sürdürülebilir akıllı ulaşım, (7) iklim değişikliği ile mücadele, (8) diplomasi ve (9) Avrupa Yeşil Mutabakatı bilgilendirme ve bilinçlendirme faaliyetleri. Bu başlıkların altında toplam 32 hedef ve 81 eylem bulunmaktadır. Ayrıca finansman imkânlarına erişiminin sağlanmasına yönelik girişimler yürütülmesi yani AB'nin iklim fonlarının yararlanılması da belgede öngörülmüştür. Bir çalışma takvimi de içeren eylem planıyla ilgili gelişmeler, çeyreklik dönemlerde çalışma Grubuna raporlanacaktır.

Yeşil Mutabakat Eylem Planına getirilen eleştirilen başında planının fosil kaynaklardan çıkışa ve emisyon yoğun ağır sanayinin dönüşümüne ilişkin bileşenlere değinmemesidir. Ayrıca, Plan her ne kadar ayrıntılı bir içeriğe sahip olsa da atılacak somut adımlar için net bir çerçeve çizmekten uzaktır. Bu nedenle Planın 2030 yılına kadar hızlı ve etkili bir dönüşüm sağlamaktan uzak olması eleştirilen diğer hususlardan biridir (EKOIQ, 2021b). Örneğin Plan'da sınırda karbon düzenleme mekanizmasının etki-

lerinden korunması için Türkiye'nin de bazı sektörlerde karbon fiyatlandırma mekanizması getirmesi öngörülmüş; ama bu hususta net bir plan yapılmamış; Türkiye'nin konumu ve yol haritasının belirlenmesine yönelik çalışmalar yapılacağı belirtilmesiyle yetinilmiş; adeta planın planı yapılmıştır. Bazı konularda ise şimdilik hiçbir eylem öngörülmemiştir. Örneğin Sürdürülebilir Akıllı Ulaşım başlığı altında elektrikli araçlardan alınan özel tüketim vergisinin indirilmesine yönelik bir ifade bulunmaması önemli bir eksikliktir. Zira Avrupa'nın birçok ülkesinde teşvik edilen elektrikli araçlara, Türkiye'de çok yüksek oranda özel tüketim vergisi uygulanmaktadır²⁸. Türkiye Eylem Planı mevcut haliyle sektörel derinlik açısından AYM'ye cevap verecek nitelikte değildir (Özenç, 2021).

3.2. Paris Antlaşması'nın Onaylanması

AYM'e göre, Paris Antlaşması iklim değişikliğiyle mücadelede vazgeçilmez çok taraflı bir çerçeve olarak kalacak ve AB ticari ilişki içinde olduğu ülkelerin bu Antlaşmanın gereklerini yerine getirmesini bekleyecektir. AB, Paris Antlaşması'na saygı gösterilmesini gelecekteki tüm ticaret anlaşmaları için temel bir unsur haline getirmeyi planlamaktadır. Zira iklim değişikliğiyle mücadelede sadece AB'deki karbon emisyon salınımının azaltılması yeterli olmadığından, AB dışındaki bölgelerde de Paris Antlaşması doğrultusunda küresel çapta önlemler alınması gerekmektedir.

12 Aralık 2015'te gerçekleştirilen Paris İklim Zirvesi'nin sonunda 195 ülkenin katılımıyla kabul edilen Paris Antlaşması, Türkiye tarafından 22 Nisan 2016'da imzalanmasına rağmen 5 yılı aşkın bir süredir onaylayarak yürürlüğe konmamıştır²⁹. Yeşil Mutabakat Eylem Planı'nda Türkiye'nin Paris Antlaşması'na yönelik pozisyonunun değerlendirileceği belirtilmiş, Antlaşmanın onaylanması hususunda net bir strateji belirlenmemiştir. Ancak 6 Ekim 2021'de TBMM, Paris Antlaşması'nın Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun'u oybirliğiyle kabul etmiş ve Kanun 7 Ekim 2021'de Resmî Gazete'de yayımlanmıştır. Türkiye'nin antlaşmayı Avrupa ülkelerinin kredi desteği şartıyla onayladığı iddia edilse bile, AYM'nin de bu politika değişikliğinde önemli bir etkisi olduğu yadsınmaz (BBC, 2021; EKOIQ, 2021a).

²⁸ Konuya ilişkin çeşitli analizler içeren bir makale için bkz. (Independent Türkiye, 2021)

²⁹ Paris Antlaşması'nın yürürlüğe konmamasına ilişkin olarak bkz. (Karakaya, 2016: 5; Artı, 2021: 3 89; Talu ve Kocaman, 2019, 16)

Paris Anlaşması'nın onaylanmasıyla, Türkiye'nin çevre hukuku ve politikaları açısından yeni bir dönemin başladığı söylenebilir. Bundan böyle Türkiye'nin de seragazi salınımlarının azaltılması ve iklim değışikliğinin mümkünse 1,5 derecede sınırlandırılmasına yönelik kısa ve uzun vadeli planlar yapması ve somut adımlar atması gerecektir. Anayasa'nın 90. maddesi gereği, usulüne göre yürürlüğe konmuş olan uluslararası antlaşmalar kanun hükmünde olduğundan bu Anlaşma hükümleri gereği idarenin çeşitli yükümlülükleri bulunmaktadır. Bu kapsamda öncelikle Türkiye'nin ulusal azaltım niyet beyanını (NDC) güncelleyerek net sıfır hedefiyle uyumlu hale getirmesi gerekmektedir. Türkiye taraf olduğu Birleşmiş Milletler İklim Değışikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS) Kapsamında 7. Ulusal Sera Gazı Emisyonu bildirimini 2018 yılında yapmıştır. Bu raporda Türkiye, 2030 yılına kadar sera gazı azaltım hedefini %21 olarak belirlemiştir. Esasen bu miktar oldukça zayıf kalmaktadır (Karakaya, 2016: 6). Türkiye, sanayileşme sürecini tamamlamamış, enerji talebi git-tikçe artan ve enerji arzı önemli ölçüde fosil yakıtlara dayanan bir ülke olduğundan özellikle de enerji alanında bir dönüşüm yapması, temiz enerji kaynaklarına daha fazla yönelmesi gerekmektedir. Zira Türkiye'de sera gazı emisyonları salınıminin sürekli artış eğiliminde olduğu görülmektedir (TÜİK, 2020). Kömürlü termik santrallerin kapatılması veya en azından kısa ve uzun vadeli kömürden çıkış planının yapılmasına ihtiyaç vardır. Oysa Yeşil Mutabakat Eylem Planı'nda bile kömürden çıkışa ilişkin bir hedef belirlenmemiştir. Bunların dışında Paris Antlaşması gereği, Türkiye'nin iklim değışikliğinin etkilerine uyum sağlaması kapsamında çeşitli faaliyetlerde bulunması gerekmektedir.

Ayrıca başta Çevre, Şehircilik ve İklim Değışikliği Bakanlığı tarafından hazırlanan “*Ulusal İklim Değışikliği Stratejisi*” (2010) ve “*Ulusal İklim Değışikliği Eylem Planı*” (2011) iklim değışikliğiyle ilgili uyum ve mücadeleye yönelik temel politika belgeleri (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019: 110) olarak hazırlansa da AB ilerleme raporlarında da yeterli görülmeyen bu belgelerin gözden geçirilmesi gerekmektedir (Avrupa Komisyonu, 2020: 105-107).

3.3. Karbon Piyasalarının Oluşumuna İlişkin Çalışmalar

AYM'nin karbon emisyon salınımı yüksek yatırımlara finansman kısıtlamasına gitmesi veya bu tarz ürünlerin piyasaya sürümünü engellemesi, bunlara yüksek vergiler uygulaması veya çevresel etiketleme gibi koşullar getirmesi belli sektörlerde nihai ürünlerin fiyatlarının diğer ülkelere göre daha yüksek olması sonucunu doğuracaktır (Karakaya, 2019; Krämer, 2021: 272). Bu nedenle AYM, AB sanayisinin daha az karbon azaltım hedefleri olan ülkelerde üretimi tercih etmesi ya da AB ürünlerinin bu ülkelerde üretilen ürünlere tercih edilmesinden kaynaklı '*karbon kaçağı*' riskini ortaya çıkarmaktadır (Falke, 2020: 439-440). AB, karbon kaçağı riskini azaltmak için belli sektörlerde AB ile yapılan ticarete '*sınırdaki karbon düzenleme mekanizmasını*' getirecektir (Avrupa Konseyi, 2019: 5). Böylece şartları sağlamayan ülkelerin sınırda karbon vergisi ödemesi gerekecektir (Kurnaz, 2021). AB üyesi olmayan ama AB ile komşu olan ve dış ticareti fazla olan ülkeler sınırda karbon düzenleme mekanizmasından da önemli oranda etkilenecektir.

İhracatının %48'i Avrupa ile gerçekleşen Türkiye için sınırda karbon düzenleme mekanizması önemli bir tehdit oluşturmaktadır. Zira bu sistem, işletmelere oldukça önemli miktarda ek masraf yaratabilecek ve Türkiye'nin Gümrük Birliği entegrasyonuna zarar verebilecektir. Türkiye'nin Paris Antlaşmasına taraf olması ve bir iklim kanunu taslağı üzerinde çalışıyor olması da esasen bu karbon sınır ayarlama mekanizmasından etkilenmeme amacına yöneliktir (EKOIQ, 2021).

Türkiye'nin sınırda karbon düzenleme mekanizmasından etkilenmesini önlemek için bu sistemin uygulanacağı sektörlerde emisyon ticaret sistemi (ETS) kurulması veya karbon vergisinin getirilmesi yoluna gidilmiştir. Türkiye'de 2013 yılından beri Dünya Bankası tarafından gerçekleştirilen Karbon Piyasalarına Hazırlık Ortaklığı teknik destek programı kapsamında piyasa temelli emisyon azaltım mekanizmalarının kullanımı üzerinde çalışılmaktadır. Söz konusu program kapsamında Türkiye'ye en uygun karbon fiyatlandırma mekanizması olarak emisyon ticaret sistemi tavsiye edilmiş ve ETS uygulamalarına ilişkin yasal ve kurumsal altyapı çalışmaları yapılmıştır (PMR, 2021). Program kapsamında Türkiye için Taslak İklim Değişikliği Kanunu ile ETS yönetmelikleri hazırlanmıştır. Ayrıca, Türkiye 2005 yılından bu yana bazı sektörlerde gönüllü karbon ticareti piyasalarında yer almaktadır (Talu ve Kocaman, 2019: 14)

Avrupa Yeşil Mutabakatı Eylem Planı'nda da öncelikli olarak, işletmeleri sınırda karbon düzenleme mekanizmasının olası zararlı etkilerinden

korumak önlemler alınması hedeflenmektedir. Bu kapsamda Türkiye'nin AB ETS sistemine entegre olması veya üçüncü ülkeler ile AB arasında emisyon ticaret sistemi oluşturan bir anlaşma imzalanması öngörülmektedir. Ayrıca 2022 dördüncü çeyrek sonuna kadar ulusal karbon fiyatlandırma mekanizmasının belli sektörler açısından başlatılması planlanmaktadır. Ancak söz konusu planların hayata geçmesinin zaman alacağı AB'nin sınırdaki karbon düzenleme mekanizmasını uygulamaya sokmasıyla Türkiye'nin ek maliyetlere katlanmak zorunda kalacağı tahmin edilmektedir (Özenç, 2021).

Belirtmek gerekir ki emisyon ticareti, karbon vergisi veya yeni teknolojilere geçiş gibi uygulamalar, başta kömür ve doğalgaz kullanan elektrik santralleri ve sanayi olmak üzere, maliyetlerin daha da artması sonucunu doğuracaktır. Oluşan maliyetler, tüketiciye fiyat farkı olarak geri dönecektir. Yeşil uygulamaların piyasa ekonomisinin bir aracı haline gelmesi riski vardır. Ekonomik sektörlerle dönüşmesi ve sadece kâr amaçlı hale gelmesi bu uygulamaları daha da pahalı hale getirecektir (Talu, 2015: 102). Örneğin en temel kamu hizmetlerinden biri olan elektrik arzının pahalılaşması tüketici üzerinde önemli bir mali yük oluşturacaktır. Bu durum, yenilenebilir enerjiye geçişte önemli bir avantaj oluşturabilecekse de (Karakaya, 2016: 10); yoksul kesim üzerine önemli bir yük bindirecek; sosyal devlet açısından önemli sorunlar doğurabilecektir³⁰. Özellikle de enerji gibi kesintisiz, sürekli ve makul bir fiyatla sunulması gereken kamu hizmetlerinde devlet desteklerinin artırılması gerekecektir. Bu nedenle iklime ilişkin yaşanacak dönüşümde sosyal denge de dikkate alınmalıdır (Becker-Neetz, 2021). Ayrıca, ülkelerin uluslararası iklim finansmanı erişimi ve teknoloji mekanizmalarına erişimi ve transferinden yararlanması büyük önem taşımaktadır.

3.4. İklim Kanunu Taslağının Hazırlanması

Türkiye'de birçok kanunda iklim değişikliğine ilişkin hükümler bulunmasına rağmen iklim değişikliğinin önlenmesi ve sonuçlarına uyum sağlanması gibi hususları kapsamlı bir şekilde düzenleyen bir kod kanun bulunmamaktadır³¹. AYM'nin yayınlanmasından kısa bir süre sonra eski

³⁰ Konuya ilişkin tartışma ve öneriler için bkz. (Talu, 2015:383).

³¹ İklim değişikliğine ilişkin kod kanunlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Talu ve Kocaman, 2019, 37 vd.)

adıyla Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, bir iklim kanunu üzerinde çalıştığını açıklamıştır. Nitekim, yukarıda bahsedildiği üzere, Karbon Piyasalarına Hazırlık Ortaklığı teknik destek programı kapsamında bir İklim Kanunu Taslağı hazırlanmış³² ve daha sonra bu Kanun taslağı yenilenmiştir. İklim Kanunu, Türkiye’de de iklime ilişkin politikaların belli bir yasal çerçeveye oturtularak süreklilik kazanması açısından önemli bir işlev görecektir.

İklim Kanunu’nun hazırlanması sürecinde çevre hukukunun temel ilkelere olan katılımcılığın dışlanması; AB’deki sürecin tam aksine Taslağın yeteri kadar kamuoyu bilgilendirilmesi yapılmadan ve akademisyenler, meslek odaları ile sivil toplum örgütlerinin katılımı olmaksızın kapalı kapılar ardında hazırlanması kanun taslağa gölge düşürmüştür³³. Oysa AB’de iklimle ilgili alınacak bütün süreçlerde paydaşların görüşlerinin alındığı katılımcı bir ortamın oluşturulması büyük önem taşımaktadır.

Henüz kamuoyuyla paylaşılmadığı için Taslağın son haline ilişkin olarak bir analiz yapmak mümkün değildir. İklim Kanunu Taslağının, Paris Antlaşması’nın gereklerine atıf yaparak, AB İklim Kanunu’nda olduğu gibi 2050 yılına kadar net sıfır emisyon hedefini koyması, bu hedefle uyumlu şekilde 2030 ve 2040 hedeflerinin oluşturulmasına ilişkin bir usul öngörmesi; uzun vadeli ve kısa vadeli hedeflerin uyumunun sağlanmasına yönelik tedbirler alınması; düzenli yıllık ve periyodik ilerleme raporlarının hazırlanması, farklı sektörlerdeki bakanlıkların konuya ilişkin görev ve sorumluluklarının belirlenmesi; iklim değişikliğiyle ilgili bilimsel çalışmalar yaparak tavsiyelerde bulunacak bağımsız bir danışma kurulu oluşturması ve sürece halkın ve sivil toplum örgütlerini katılımının ve desteğinin sağlanmasına yönelik düzenlemeler içermesi gerekmektedir (Ecologic, 2020).

3.5. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı’nın kurulması

AYM’ye uyum sürecinde Türkiye’de iklim değişikliğiyle mücadeleyle ilgili olarak bir dizi yapısal değişiklik de yapılmıştır. Bunlardan en önemlisi T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı’nın isminin ‘T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı’ olarak değiştirilmesidir (85 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, 29.10.2021, RG: 31643, madde 1). Bu değişiklik gereği Çevre Yönetimi Genel Müdürlüğü İklim Değişikliği ve Uyum Daire Başkanlığı’ndaki kadrolar Bakanlık bünyesinde yeni kurulan

³² Taslak metin için bkz. <https://pmrturkiye.csb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/12/Taslak-Iklim-Kanunu-1.pdf>

³³ Konuya ilişkin olarak TBB’in ilgili Kamuoyu açıklaması için bkz. (TBB, 2021).

İklim Değişikliği Başkanlığına devredilmiştir (Geçici 1. madde). Tarım ve Orman Bakanlığı bünyesindeki Çölleşme ve Erozyonla Mücadele Genel Müdürlüğü de Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na bağlanmıştır (m. 6). Ayrıca 1 sayılı CBK'nın 97. maddesinde yer alan Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'nın görevlerine, çölleşme, erozyonla ve iklim değişikliğiyle mücadeleye ilişkin hükümler de eklenmiştir.

Aslında İngiltere gibi çeşitli Avrupa ülkelerinde de iklim değişikliği bakanlıkları bulunmaktadır. Ancak İngiltere iklim değişikliği konusunda öteden beri iddialı ve kararlı politikalar izleyen ülkelerin başında gelmektedir. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın adına 'İklim Değişikliği'nin eklenmesi Türkiye'nin yeşil dönüşüme verdiği önemi göstermesi açısından dikkat çekicidir³⁴. Ülkemizde çevre ve şehircilik hizmetlerinin aynı bakanlık bünyesinde yürütülüyor olması eleştirilirken çevre ve şehirciliğe, iklim değişikliğinin de eklenmesi ironik olmuştur. Zira şehirler başlı başına çevreye zarar vererek büyümeleri ve kapitalist ekonomik düzenin merkezi olmaları sebebiyle, bunlardan ayrı olarak ele alınması gereken bir hizmet alanı olmalıdır.

Sonuç

İklim değişikliğine karşı dünyanın topyekün, acil ve etkili önlem alması gereği karşısında çoğunluğu G20 ülkesinden oluşan AB'nin bu konuda öncü rol üstlenerek AYM'yi yayınlaması Paris Antlaşması'nın hedeflerine ulaşabilmek için oldukça önemli bir adım olmuştur. AYM, çevrenin ve iklimin korunmasıyla ekonomik büyümenin birarada gerçekleşmesini, bu kapsamda yaşanacak ekonomik dönüşümün yeni bir ekonomik fırsata çevrilmesi amacını taşımaktadır. Zira iklim değişikliğiyle mücadelenin başarılı olması, ekonomi politikalarında yapılacak büyük değişimlere bağlıdır (Talu, 2015: 97). AYM, bütün sektörle yayılan kapsamlı bir ekonomik-sosyal dönüşümü öngörmektedir. Bir esnek hukuk belgesi olarak doğrudan bağlayıcılık gücüne sahip olmayan AYM, AB'nin bundan sonra atacağı adımları ve izleyeceği politika ve stratejileri belirlemesi; muhtemel mevzuat değişikliklerine işaret etmesi, hukuki güvenlik ve belirlilik ilkeleri

³⁴ Türkiye'de iklim değişikliği siyasetini ele aldığı kitabında Talu'ya göre ülkemizde siyasetlerin bir konuya verdikleri sözde önemi göstermenin en kolay yolu konuyla ilgili bir bakanlık ya da adı büyük kurumlar tesis edilmesidir (Talu, 2015: 108).

doğrultusunda bunları üçüncü kişilere duyurması açısından önemli bir etkiye sahiptir. AYM’de bu ekonomik dönüşümden etkilenecek olanlara Adil Geçiş Mekanizmasıyla destek olunması COVID 19 Pandemisi nedeniyle ekonomik bunalım içinde olan birçok AB ülkesinde AYM’nin uygulanabilirlik gücünü arttırmıştır. Avrupa İklim Kanunu ise AYM’deki hedefleri bağlayıcı hale getiren bir tüzüktür. Tüzükte AB’nin 2030, 2040 ve 2050 yılı iklim hedeflerinin belirlenmesi, bunlara yönelik AB ve üye ülkeler nezdinde atılacak adımlar, ilerlemenin denetimi gibi birçok hususu düzenlemektedir. Avrupa İklim Kanunu, üye ülkelerin sera gazı emisyonlarının azaltılması konusunda asgari bir standart yakalamasını öngörmektedir.

Her ne kadar uzmanlar tarafından AB’nin mevcut azaltım stratejisi, 2030 ve 2050 iklim değişikliği hedeflerine ulaşılması açısından yeterli görülmesi de AYM’nin yeşil dönüşümü bütün politikalarının merkezine koyarak ana-akımlaştırması ve ilişki içinde bulunduğu üçüncü ülkeleri de bu yönde önlemler almaya teşvik etmesi açısından iklim değişikliğiyle mücadelede bir dönüm noktası oluşturma potansiyeline sahiptir. AB ile yoğun ticari ilişkileri olan ve AB’ye tam üyelik sürecinde olan Türkiye de yaratacağı ekonomik etkiler dolayısıyla AYM’nin öngördüğü yeni büyüme stratejisinden etkilenecektir. Özellikle de AYM’de getirilmesi öngörülen sınırda karbon düzenleme mekanizması, Türkiye’nin AB ile olan ticareti ve rekabet gücünü açısından önemli sonuçlar doğurabilecektir.

Nitekim Türkiye’nin de son iki yıl içerisinde bu yeni sürece uyum sağlamak üzere çevre ve ekonomi politikaları alanında çeşitli reaksiyoner nitelikte sayılabilecek adımlar attığı görülmektedir. Yeşil Mutabakat Eylem Planı’nın yayınlanması; Paris Antlaşması’nın onaylanması, karbon piyasalarının oluşturulmasına yönelik çalışmalar yapılması ve bir iklim kanununun hazırlanması AB’nin yeni ekonomik büyüme stratejisinin Türkiye’deki ilk önemli yansımalarıdır. Ancak Türkiye’nin iklim değişikliğiyle mücadelede ve düşük karbonlu ekonomiye geçişte daha sıkı ve iddialı adımlar atması gerekmektedir. Aksi halde AB’nin sınırda karbon düzenlemesi gibi uygulamaları karşısında dezavantajlı duruma düşülmesi kaçınılmaz olacaktır. Diğer yandan yeşil dönüşümün ortaya çıkaracağı maliyetlerin, Türkiye’nin içinde bulunduğu ekonomik durumda nasıl karşılanacağı sorunu da Türkiye’nin iklim hedefleri karşısında önemli bir engel olarak durmaktadır.

Kaynakça

- Algan, Nesrin (2008), “İklim Etiği”, *Mülkiye Dergisi*, 32(259), s. 191-204.
- Alıca, Süheyla Suzan (2019), “İklim Değişikliği Davaları”, *İklim Mücadelesinde Ekonomik, Sosyal ve Ekolojik Adalet* (Haz. Barış Doğru/Süheyla S. Alıca), İklim Değişikliği Eğitim Modülleri Serisi 16 http://www.iklimin.org/wp-content/uploads/egitimler/seri_16.pdf (15.01.2021)
- Arı, İzzet (2021), “İklim Değişikliği Müzakereleri: Türkiye Örneği”, *Türk Çevre Hukuku Politikaları: Dünden Bugüne ve Geleceğe*, (Ed. Zerrin Savaşan/ Hakan Ünay), (Ankara: Seçkin), s. 377-406.
- Avrupa Komisyonu (2020), “2020 Türkiye Raporu”, Gayri Resmi Tercüme, s. 105-107. https://www.ab.gov.tr/siteimages/trkiye_raporustrateji_belgesi_2020/turkey_report_30.10.2020.pdf (15.01.2021)
- Baykal, Sanem ve İlke Göçmen (2016), *Avrupa Birliği Kurumsal Hukuku*, (Ankara: Seçkin).
- Bayram, Mehmet Hanifi (2020), *Avrupa Birliği Hukuku Derleri*, 5. Baskı, (Ankara: Seçkin).
- BBC (2021), “Reuters: Türkiye'ye Paris İklim Anlaşması hükümlerini uygulaması için 3,1 milyar euro kredi verilecek”, 14 Ekim 2021, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-58917278> (15.11.2021)
- Becker-Neetz, Gerald (2021), “Klimaschutz oder Sozialstaat?”, *VerfBlog*, 14 Temmuz 2021, <https://verfassungsblog.de/klimaschutz-oder-sozialstaat/> (20.11.2021)
- Becker, Charlotte, (2020), “Green-Deal”, *EuZW*, (441-442).
- Bilgin, Aslı (2014), “Çevre Politikası” *Avrupa Birliği*, (Ed. Belgin Akçay/ İlke Göçmen) Güncellenmiş 2. Baskı, (Ankara: Seçkin).
- Budak, Sevim (2020), “Krizler Avrupası ve Avrupa Birliği'nde Covid-19 Salgını Sonrası "Gelecek" Senaryolarına Bir Katkı”, *Euro Politika*, 4(2), 17-25.
- Burgi, Martin (2021), “Klimaverwaltungsrecht angesichts von BVerfG-Klimabeschluss und European Green Deal”, *NVwZ*, 140-1408.
- Caneurope (2021), “EU Court turn a deaf ear to citizens hit by the climate crisis” <https://caneurope.org/eu-court-turn-a-deaf-ear-to-citizens-hit-by-the-climate-crisis/> (08.04.2021)

- Climate Change Performance Index- CCPI (2021), “Ranking 2021”
<https://ccpi.org/ranking/> (15.01.2021)
- Colli, Francesca, (2020), “The end of ‘business as usual’?: COVID-19 and the European Green Deal”, *European Policy Brief*, No: 60,
<http://www.jstor.com/stable/resrep24706> (15.01.2021)
- Duru, Bülent (2007), “Avrupa Birliği Çevre Politikası”, *Avrupa Birliği Politikaları*, (Der.) Çağrı Erhan, Deniz Senemoğlu, İmaj Yayınevi, Ankara,
- Duwe, Matthias ve Nicholas Evans (2020), *Climate Laws in Europe: Good Practices in Net-Zero Management*. (Berlin, Den Haag).
- Ecologic, (2020), Climate Laws In Europe -Summary. <https://www.ecologic.eu/17233> (09.10.2021).
- Ekardt, Felix (2021), “Climate Revolution with Weaknesses”, *VerfBlog*, 8 Mayıs 2021, <https://verfassungsblog.de/climate-revolution-with-weaknesses/> (10.10.2021)
- EKOIQ (2021a), “Avrupa Birliği’nin Karbon Vergisi, Türkiye’yi Paris Anlaşması’na Yöneltti” 8 Kasım 2021, <https://ekoIQ.com/2021/11/08/avrupa-birliginin-karbon-vergisi-turkiyeyi-paris-anlasmasina-yoneltti/> (15.11.2021)
- EKOIQ (2021b), “Yeşil Mutabakat Eylem Planı Eksik Bir Çerçeve Sunuyor”, 13 Ağustos 2021. <https://ekoIQ.com/2021/08/13/yesil-mutabakat-eylem-planı-eksik-bir-çerçeve-sunuyor/> (15.11.2021)
- Euroactiv (2020), “EU should scrap emissions trading scheme, Polish official says”, 17.03.2020 <https://www.euractiv.com/section/emissions-trading-scheme/news/eu-should-scrap-emissions-trading-scheme-polish-official-says/> (20.01.2021)
- Falke, Josef (2020), “Neue Entwicklungen im Europäischen Umweltrecht”, *ZUR*.
- Fleming, Ruven ve Mauger Romain (2021). “Green and Just? An Update on the ‘European Green Deal’”, *Journal for European Environmental & Planning Law*, 164-180.
- GLAN- Global Legal Action Network (2021), “The Covid-19 Crisis Has Not Made The Climate Emergency Go Away”, Global Legal Action Network, <https://youth4climatejustice.org> (01.04.2021)
- Göçmen, İlke (2020), “AB İç Pazarında Çevrenin Korunması”, *AÜHFĐ*, 69 (3), 1353-1378.

- Gross, Thomas (2020), “Die Ableitung von Klimaschutzmaßnahmen aus grundrechtlichen Schutzpflichten”, *NVwZ*, 337.
- Güneş, Ahmet (2015), M., *Çevre Hukuku*, (İstanbul:12 Levha).
- Hook, Leslie (2020), “The next pandemic: where is it coming from and how do we stop it?”; *Financial Times*, 06.10.2020, <https://www.ft.com/content/2a80e4a2-7fb9-4e2c-9769-bc0d98382a5c> (15.01.2021)
- Independent Türkiye (2021), “Elektrikli otomobile dünyada teşvik uygulanırken, Türkiye’de ÖTV yüzde 400 artırıldı”, 3 Şubat 2021 <https://www.indyrturk.com/node/310441/ekonomi%CC%87/elektrikli-otomobile-d%C3%BCnyada-te%C5%9Fvik-uygulan%C4%B1rken-t%C3%BCrkiye%E2%80%99de-%C3%B6tv-y%C3%BCzde-400> (15.11.2021)
- IPCC - The Intergovernmental Panel on Climate Change (2018), “Global Warming of 1.5°C. An IPCC Special Report on the impacts of global warming of 1.5°C above pre-industrial levels and related global greenhouse gas emission pathways, in the context of strengthening the global response to the threat of climate change, sustainable development, and efforts to eradicate poverty” <https://www.ipcc.ch/sr15/chapter/spm/> (15.01.2021)
- İklim Haber (2021), “Türkiye’nin Nasıl Bir İklim Yasasına İhtiyacı Var?”, 16 Temmuz 2021, <https://www.iklimhaber.org/turkiyenin-nasil-bir-iklim-yasasina-ihciyac-i-var/> (15.11.2021)
- Karakaya, Etem (2016), “Paris İklim Antlaşması: İçeriği ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme”, *Adnan Menderes Üniversitesi SBE Dergisi*, 3(1), s. 1-12.
- Karakaya, Etem (2019), “Avrupa Yeşil Düzeni: Büyük Meydan Okuma ve Küresel Etkileri”, *İklimhaber*, 24 Aralık 2019 <https://www.iklimhaber.org/avrupa-yesil-duzeni-buyuk-meydan-okuma-ve-kuresel-etki-leri/> (12.01.2021)
- Karakaya, Etem (2020), “Kyoto’dan Paris’e Karbon Piyasaları: AB ETS Tecrübesi”, 23 Ocak 2020 <https://www.iklimhaber.org/kyotodan-parise-karbon-piyasalari-ab-ets-tecrubesi/> (15.10.2021)
- Karakaya, Etem (2020a), “Sorun ‘Karbon Sınır Düzenlemesi Değil, Siz Daha Anlamadınız mı?’”, 18 Eylül 2020 <https://www.iklimhaber.org/sorun-karbon-sinir-duzenlemesi-degil-siz-daha-anlamadiniz-mi/> (16.10.2021)

- Karayığit, Mustafa T. (2018), *Avrupa Birliği Anayasa Hukuku*, (Ankara: Seçkin).
- Kluth, Winfried ve Ulrich Smeddinck (2013), *Umweltrecht*, (Springer).
- Köck, Wolfgang ve Till Markus (2020), “Der europäische ‘Green Deal’ – Auf dem Weg zu einem EU-‘Klimagesetz’”, *ZUR*, 257-259.
- Krämer, Ludwig, “Planning for Climate and the Environment: The EU Green Deal”, *Journal for European Environment & Planning Law*, 17(2020), 267-306.
- Kurnaz, Levent (2021), “Avrupa Yeşil Mutabakatı ve Karbon Vergisi: Belki Yarın, Belki Yarından da Yakın..”, *İklimhaber*, 05.02.2021, <https://www.iklimhaber.org/avrupa-yesil-mutabakati-ve-karbon-vergisi-belki-yarin-belki-yarindan-da-yakin/> (15.02.2021)
- Kütükçü, Ahmet Emre, Aslı Davas, Çiğdem Çağlayan, Doğanay Tolunay, Funda Gacal ve Melike Yavuz (2021) “Tek Sağlık Bakış Açısıyla İklim Değişikliği ve COVID-19 Pandemisi”, *Çevre, İklim ve Sağlık için İşbirliği Projesi Bilgi Notu*, <https://www.env-health.org/wp-content/uploads/2021/01/Tek-Saglik-Bilgi-Notu.pdf> (15.01.2021)
- Leslie, Hook (2020), “The next pandemic: where is it coming from and how do we stop it?”, *Financial Times*, 06.10.2020, <https://www.ft.com/content/2a80e4a2-7fb9-4e2c-9769-bc0d98382a5c>
- MEP (2020), “EU climate law and targets: exchange of views. Opening statement by with Greta THUNBERG, Climate activist”, Multimedia Center of European Parliament. Event date: 04.03.2020. https://multimedia.europarl.europa.eu/en/eu-climate-law-and-targets-exchange-of-views-opening-statement-by-with-greta-thunberg-climate-activist_I185413-V_v (15.01.2021)
- Meyer-Ohlendorf, Nils (2019), *A European Climate Law – What Should It Look Like*, (Berlin Ecologic Institute).
- Özenç, Bengisu (2021), “Yeşil Mutabakat Eylem Planı Türkiye’yi Nereye Taşır?”, Özel Rapor, *Temiz Enerji Haber Portalı*, 27 Ağustos 2021, https://temizenerji.org/2021/08/27/yesil-mutabakat-eylem-planı-türkiyeyi-nereye-tasir/?gclid=Cj0KCQiAnaENBhCUARIsA-BEee8VjworkB4H1MKHHeHYZx5NCDe2y16dF_AgkpBeG7GUz-DqMOqTkuA50aAp2yEALw_wcB
- Baykal Sanem ve Göçmen İlke (2016), *Avrupa Birliği Kurumsal Hukuku*, (Ankara: Seçkin).

- Savaşan, Zerrin (2021), “Dünden Bugüne ve Geleceğe: Türk Çevre Hukuku ve Politikalarının Gelişimi”, *Türk Çevre Hukuku Politikaları: Dünden Bugüne ve Geleceğe*, (Ed. Zerrin Savaşan/ Hakan Ünay), (Ankara: Seçkin), s. 47-72.
- Schwarze, Jürgen (2011), “Soft Law im Recht der Europäischen Union”, *EuR*.
- Setzer, Joana ve Byrnes Rebecca (2020), “Global Trends in Climate Change Litigation: 2020 Snapshot”, *Policy Report*, <https://www.lse.ac.uk/granthaminstitute/wp-content/uploads/2020/07/Global-trends-in-climate-change-litigation-2020-snapshot.pdf>
- Siddi, Marco (2020), “The European Green Deal: Assessing Its Current State And Future Implementation”, Working Paper, *FIIA*.
- Sikora, Alicja (2021), “European Green Deal – legal and financial challenges of the climate change”, *ERA Forum*, 21, 681–697.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2019), Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları Türkiye 2. Ulusal Gözden Geçirme Raporu, [http://www.surdurulebilir.kalkinma.gov.tr/wp-content/uploads/2020/01/Surdurulebilir Kalkinma-Amaclari-Turkiye-2.-Ulusal-Gozden-Gecirme-Raporu-Ortak-Hedefler-icin-Saglam-Temeller -interaktif.pdf](http://www.surdurulebilir.kalkinma.gov.tr/wp-content/uploads/2020/01/Surdurulebilir-Kalkinma-Amaclari-Turkiye-2.-Ulusal-Gozden-Gecirme-Raporu-Ortak-Hedefler-icin-Saglam-Temeller-Interaktif.pdf) (15.01.2021)
- Talu, Nuran (2015), *Türkiye’de İklim Değişikliği Siyaseti*, (Ankara: Phoenix).
- Talu, Nuran (2019), *Avrupa Birliği İklim Politikaları*, İklim Değişikliği Eğitim Modülleri Serisi, https://www.iklimin.org/wp-content/uploads/egitimler/seri_03.pdf (01.11.2021)
- Talu, Nuran ve Kocaman, Habip (2019), *Türkiye’de İklim Değişikliğiyle Mücadelede Politikalar, Yasal ve Kurumsal Altyapı*, İklim Değişikliği Eğitim Modülleri Serisi, https://www.iklimin.org/wp-content/uploads/egitimler/seri_04.pdf (01.11.2021)
- TBB - Türkiye Barolar Birliği, (2021), “Hepimizin ‘İklim’i’ Hepimizin ‘Geleceği’”, 08.02.2021 <https://www.barobirlik.org.tr/Haberler/hepimizin-iklim-i-hepimizin-gelecegi--81604> (20.10.2021)
- Ticaret Bakanlığı (2021), “Yeşil Mutabakat Eylem Planı”, <https://ticaret.gov.tr/data/60f1200013b876eb28421b23/MUTABAKAT%20YE-SİL.pdf> (15.10.2021)

- TÜİK (2020), “Sera Gazı Emisyon İstatistikleri, 1990-2018”, *TÜİK Haber Bülteni*, 31 Mart 2020. <https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreHaberBul-tenleri.do?id=33624> (15.01.2021)
- Türkeş, Murat (2019), *İklim Değişikliğinin Bilimsel Temelleri; Türkiye'ye Et-kileri*. İklim Değişikliği Eğitim Modülleri Serisi 1, http://www.ikli-min.org/wp-content/uploads/egitimler/seri_01.pdf (15.01.2021)
- Türkoğlu Üstün, Kamile (2021) “Anayasa Mahkemesi’nin Bireysel Başvuru Kararlarında Çevre Hakkına Yaklaşımı”, *SÜHFD*, 29(3), 2545-2593.
- Winter, Gerd (2020), “Armando Carvalho and Others v. EU: Invoking Human Rights and the Paris Agreement for Better Climate Protection Legisla-tion”, *Transnational Environmental Law*, 9(1), 137–164.
- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, (2010) “Türkiye İklim Değişikliği Strate-jisi 2010-2023”, <https://www.gmka.gov.tr/dokumanlar/yayinlar/Tur-kiye-Iklim-Degisikligi-Stratejisi.pdf> (15.01.2021).
- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, (2011), “TC İklim Değişikliği Eylem Planı 2011-2013” https://webdosya.csb.gov.tr/db/iklim/editordosya/file/ey-lem%20planlari/Iklim%20Degisikligi%20Eylem%20Plani_TR.pdf (15.01.2021)

